

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLMOUCI

Filozofická fakulta

Katedra bohemistiky

**Variantnost v deklinaci feminin zakončených na
-ic(e) a -yn(ě) na materiálu Českého národního
korpusu**

Variant forms in declension of feminine nouns
ended in *-ic(e)* and *-yn(ě)* upon Czech National Corpus

Bakalářská práce

Romana Horváthová

Česká filologie se zaměřením na editorskou práci ve sdělovacích prostředcích

Vedoucí práce: doc. PhDr. Božena Bednaříková, Dr.

Olomouc 2020

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně za použití v práci uvedených pramenů a literatury.

V Olomouci dne 30. dubna 2020

.....

Na tomto místě bych chtěla poděkovat doc. PhDr. Boženě Bednařikové, Dr., za odborné vedení předkládané práce, cenné rady a podněty.

Úvod.....	7
1. Vymezení základních pojmů.....	10
1.1 Varianta/dubleta	10
1.1.1 Variantní tvary	11
1.1.2 Variantní pár.....	12
1.1.3 Stylové zabarvení variantních prostředků.....	12
1.1.4 Frekvence jako stylový kvalifikátor.....	13
1.1.5 Volba varianty.....	13
1.2 Stylová norma.....	14
1.3 Stylotvorný faktor.....	14
1.3.1 Subjektivní stylotvorné faktory.....	15
1.3.2 Objektivní stylotvorné faktory	15
1.4 Vývojové tendence	16
2. Deklinace českých feminin v odborné literatuře.....	16
2.1 Mluvnice češtiny 2	17
2.2 Čeština pro učitele	19
2.3 Čeština – řeč a jazyk.....	20
2.4 Mluvnice současné češtiny 1 – Jak se píše a jak se mluví	22
2.5 Příruční mluvnice češtiny	23
2.6 Akademická gramatika spisovné češtiny.....	24
2.7 Shrnutí	25
3. Metodologie výzkumu.....	26
3.1 Korpus	26
3.1.1 Typy korpusů	27
3.2 Korpusová lingvistika.....	27
3.3 Český národní korpus	27
3.4 SYN2015.....	29
3.4.1 Složení korpusu SYN2015.....	29
3.5 KonText.....	30
3.5.1 CQL.....	31
3.5.2 Poziční atribut	32
3.5.3 Strukturní atribut.....	32
4. Vlastní výzkum	32
4.1 Cíl výzkumu	32

4.2	Feminina zakončená na <i>-yn(ě)</i>	33
4.2.1	Metodologie sběru dat.....	33
4.2.2	Popis výzkumného vzorku	34
4.2.3	Frekvence koncovek genitivu plurálu	35
4.2.4	Dubletní koncovka	36
4.2.5	Faktory ovlivňující volbu koncovky	37
4.2.6	Shrnutí.....	41
4.3	Feminina zakončená na <i>-ic(e)</i>	42
4.3.1	Metodologie sběru dat.....	42
4.3.2	Popis výzkumného vzorku	42
4.3.3	Frekvence koncovek genitivu plurálu	44
4.3.4	Dubletní koncovka	46
4.3.5	Faktory ovlivňující volbu koncovky	46
4.3.6	Shrnutí.....	49
4.4	Porovnání výsledků výzkumu s odbornou literaturou.....	49
5.	Zodpovězení výzkumných otázek.....	52
	Závěr.....	54
	Anotace.....	56
	Resumé	57
	Seznam použité literatury.....	58
	Seznam obrázků, tabulek a grafů	61

Seznam použitých zkratek

AGSČ Akademická gramatika spisovné češtiny

ČNK Český národní korpus

Dsg. dativ singuláru

Gpl. genitiv plurálu

Isg. instrumentál singuláru

MČ1 Mluvnice češtiny 1

MČ2 Mluvnice češtiny 2

MSČ1 Mluvnice současné češtiny 1 – Jak se píše a jak se mluví

NESČ Nový encyklopedický slovník češtiny

Nsg. nominativ singuláru

PMČ Příruční mluvnice češtiny

Úvod

Deklinace českých substantiv je bezesporu velmi rozmanitý a poměrně komplikovaný systém. V rámci jednotlivých paradigmat často dochází k nesouladu mezi počtem pozic a počtem slovních tvarů, který se projevuje určitou tvarovou homonymií (homomorfii), nebo naopak polymorfii, v jejímž důsledku vzniká například tvarová variantnost.

Řekli bychom, že rodilí mluvčí s jistou jazykovou zkušeností bez problému spojí předložku s tvarem substantiva (např. z *hradu*, z *lesa*). Ve skutečnosti však existují situace, ve kterých i rodilý mluvčí může znejistět. Víme-li například, že neživotná maskulina vzoru *hrad* mají v lokálu singuláru dvě koncovky *-u* a *-e*, znamená to, že můžeme vytvořit spojení *v potoku*, ale také *v potoce*? Zdá se, že ano. Pokud stejný princip použijeme na substantivum *východ*, vzniknou nám opět dvě korektní slovní spojení (*na západu*, *na západě*). Je tedy spojení *při západě Slunce* rovněž správné? A kde na takové otázky najdeme odpověď?

Variantnost v českém jazyce, a nejen ta pádová, je jen obtížně vymežitelná a její hranice nejsou pevné ani zřetelné. O tom svědčí také fakt, že ani distribuce polymorfních formantů není vždy pevně vyhraněna a lingvisté či tvůrci jazykových příruček se tak potýkají s nelehkým úkolem. Na jedné straně existují varianty, které lze volně zaměňovat v jakémkoliv kontextu, na straně druhé jsou varianty, které zaměňovat nelze, protože minimálně jedna z nich je stylově nebo sémanticky příznaková. Nahlédnutím do korpusů však můžeme podobu variantnosti objektivně a poměrně spolehlivě (s jistým vědomím omezenosti korpusu) zhodnotit a především také spatřovat distribuci variant v jejich přirozeném kontextu. Korpusová lingvistika přináší nebývalé možnosti, jejichž prostřednictvím lze vyvodit mj. různá zobecnění, třebaže ne zcela absolutní, a díky nimž dnes dokážeme s jistotou říci minimálně to, která varianta je častější či obvyklejší.

Cílem této bakalářské práce bude prezentovat problematiku variantnosti v deklinaci českých feminin zakončených v nominativu singuláru na *-ic(e)* a *-yn(ě)*. Inspirovala mě stať české bohemistky Jany Marie Tuškové *Variantní tvary v deklinaci vzoru růže* publikovaná v knize *Možnosti a meze české gramatiky* (srov. Tušková, 2006). Tato publikace se mi do rukou dostala díky zájmu o problematiku tvarové variantnosti a zálibě ve zkoumání jazykových jevů prostřednictvím korpusů. Autorka

na základě materiálu korpusu SYN2000 rozlišuje tvary vývojově progresivní od ustupujících a své poznatky srovnává s pojetím v tradičních mluvnicích. Mým záměrem je aktualizovat data z této studie. Vzhledem k omezenému rozsahu práce se však zaměřím pouze na problematiku variantnosti českých feminin zakončených formanty *-ic(e)* a *-yn(ě)*, konkrétně na variantnost jejich koncovky v genitivu plurálu. Jelikož korpus SYN2000 reprezentující stav jazyka v roce 2000 považuji již za zastaralý, chtěla bych tuto práci opřít o analýzu dat nejnovějšího korpusu SYN2015. Ačkoliv korpus SYN2015 reprezentuje skutečný úzus jen v omezené míře, očekávám, že na základě výsledků výzkumu, budu moci odpovědět na tyto výzkumné otázky:

VO1: Koresponduje úzus reprezentovaný korpusem se stanovisky v odborné literatuře?

VO2: Lze určit, které tvary jsou vývojově progresivní?

VO3: Jaké faktory mají vliv na volbu koncovky?

Na základě mých dosavadních bádání se domnívám, že současné mluvnice se problematice variantnosti flexe a variantám obecně nevěnují dostatečně. Čtenář se z nich zpravidla dozví o existenci dubletní koncovky v Gpl., většinou však chybí další související informace, jako jsou například faktory ovlivňující volbu této koncovky nebo stylová charakteristika tvarů. Na tomto místě bych chtěla vyslovit další otázky:

VO4: Je popis tvarové variantnosti v Gpl. feminin zakončených formantem *-ic(e)* a *-yn(ě)* v současných mluvnicích dostačující, nebo existují prokazatelné informace, které v popisu chybí?

VO5: Zmiňuje odborná literatura v rámci tvarové variantnosti v Gpl. feminin zakončených formantem *-ic(e)* a *-yn(ě)* možné vlivy na volbu koncovky?

VO6: Shodují se jednotlivé mluvnice v popisu problematiky?

Vzhledem k těmto otázkám, jsem se rozhodla výzkum rozšířit o komplexní přehled zpracování problematiky v odborné literatuře.

Bakalářská práce bude rozdělena do dvou oddílů. První část, která má představovat teoretický podklad, bude nejprve zaměřena na základní terminologii. Při ní budu vycházet primárně z Lotko, Edvard: *Slovník lingvistických termínů pro*

filology, 2003 a Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.): *Nový encyklopedický slovník češtiny*, 2016.

V další kapitole budou představeny koncepce vybraných mluvnic za účelem zhodnocení současného stavu popisu. Budu si všímat rozdílů v jednotlivých přístupech a pokusím se posoudit, v jaké míře se uvedené zdroje problematice věnují. Kvůli požadavku na aktuálnost budu vycházet z publikací vydaných po roce 1990 (Hubáček, Jaroslav, Eva Jandová a Jana Svobodová: *Čeština pro učitele*, 1996; Čechová, Marie: *Čeština – řeč a jazyk*, 2000; Cvrček, Václav: *Mluvnice současné češtiny*, 2010; Karlík, Petr, Marek Nekula, Zdenka Rusínová a Miroslav Grepl: *Příruční mluvnice češtiny*, 2012; Štícha, František. *Akademická gramatika spisovné češtiny*, 2013) s výjimkou Komárek, Miroslav, Jan Kořenský, Jan Petr a Jarmila Veselková, eds.: *Mluvnice češtiny 2*, 1986), kterou považuji za stěžejní dílo s podstatným významem.

Třetí kapitola bude obsahovat základní informace o korpusové lingvistice, jazykových korpusech a Českém národním korpusu. Zároveň zde bude popsána metoda zpracování dat, čímž plynule navážu na druhou část práce – vlastní výzkum.

Na základě závěrů analýzy zhodnotím, zda úzus reprezentovaný korpusem koresponduje s kodifikovaným pojetím variantnosti v mluvnicích, eventuálně se pokusím jejich tvrzení zpřesnit či doplnit.

Pátá kapitola bude obsahovat shrnující odpovědi na výzkumné otázky.

Teoretický a metodologický podklad

1. Vymezení základních pojmů

Na úvod považuji za zcela nezbytné vymezení pojmů varianta a dubleta, které jsou v českých mluvnicích chápány nejednoznačně. Problematikou jejich vztahu v oblasti lexika se ve své stati *Lexikální ekvivalenty, dublety a varianty* zabývá i významný jazykovědec Josef Hrbáček (Hrbáček, 1974).

Dále vysvětlím termíny a témata, které s problematikou úzce souvisí. Domnívám se, že ve většině jazykových příruček je tato spojitost opomenuta.

1.1 Varianta/dubleta

Ve *Slovníku lingvistických termínů pro filology* je varianta definována jako „příznaková aloforma jazykové jednotky různé roviny mající v zásadě stejnou funkci i význam jako invariant¹“ (Lotko, 2003: 122).

V NESČ se pojmu varianta užívá pouze ve smyslu alofonu, avšak setkáme se zde s termínem variabilita, jež je definován existencí více forem pro jeden význam (formální variabilita), nebo více významů pro jednu formu (významová variabilita). Variabilita je nezbytným předpokladem pro existenci stylů, neboť žádná dvě slova nejsou ve všech aspektech plně synonymní, a o homonymech můžeme mluvit pouze v souvislosti s izolovanými a dekontextualizovanými výskyty jednotek. (Cvrček, 2017)

Mluvnice češtiny 1 uvádí, že pokud jeden morfém tvoří morfy, které můžeme v jednom morfematickém prostředí vzájemně zaměňovat, nazýváme tyto morfy variantami daného morfému (Dokulil et al., 1986: 181).

Z definic uvedených v MČ2 vyplývá, že autoři chápou variantu a dubletu jako volně zaměnitelné.

¹ Invariant/invarianta – základní, zprav. bezpříznaková, nejfrekventovanější a reprezentativní forma jazykové jednotky, na kterou lze varianty převést (op. varianta)

Klára Osolsobě ve své studii *Mluvnice versus korpus. Několik poznámek k problémům dubletních a variantních koncovek českých substantiv* uvádí, že o variantě hovoříme tehdy, pokud „[...] spojitelnost s různými formanty rozděluje slova do disjunktních podmnožin [...]“ (Osolsobě, 2002: 333).

„Dubletou se označuje dvojitá podoba tvaru, obv. jen stylová lexikální varianta z páru, někdy daná i kolísáním ortografie, dvojtvar, srov. podoby významově neodlišené (*kolna – kůlna, glot – klot*), odlišené (*manželové – manželé*), pravopisně odlišné (*džes – jazz, témr – timbre*)“ (Lotko, 2003: 30).

Jana Marie Tušková definuje dubletu takto: „Mají-li slova ohýbaná podle jednoho flektivního typu (vzoru) pro vyjádření téže pádové formy více než jeden formant, pak v případě, že více formantů se pojí s jedním základem, hovoříme o morfologické dubletě“ (Tušková, 2006: 8).

Josef Hrbáček v již zmiňované stati navrhuje, aby se termínu dubleta používalo jako termínu pro diachronní popis jazyka, zatímco variantou by se označovaly různé podoby téhož lexému z hlediska synchronního (Hrbáček, 1974: 33).

Rozlišujeme varianty úplné, které lze zaměnit v sousedství jakýchkoli morfů (např. prefixální morfy zájmen *leda-* a *lec-*), a částečné, jež je možné libovolně zaměňovat pouze v okolí jedněch morfů (např. koncovkové morfy *-u* a *-ovi* u mužských substantiv v Dsg. po morfech vyjadřujících živé bytosti) a v okolí druhých morfů lze realizovat pouze jednu z variant (*-u*), přičemž v obou případech musí být dodržena podmínka významové totožnosti a výrazové blízkosti (Dokulil et al., 1986: 181).

Jak jsem již v úvodu nastínila, v současných mluvnicích (AGSČ, MSČ1 ad.) není terminologie sjednocena. Pojmy dubleta a varianta (popř. adjektivní tvary dubletní, variantní) jsou volně zaměňovány. Protože podkladem této práce jsou především současné mluvnice, budu pro srozumitelnost používat rovněž oba pojmy.

1.1.1 Variantní tvary

Autoři MČ2 variantní (dubletní) tvary pojmají jako formálně morfologické (flektivní) varianty, jež vznikly v důsledku tvarové přestavby některých flektivních typů za spolupůsobení vývojových tendencí (Komárek et al., 1986: 267). Formální odlišnost

tkví v uplatnění polymorfních tvarotvorných prostředků v rámci jednoho lexému, které vyjadřují tutéž gramatickou funkci, avšak užití těchto prostředků často ovlivňuje výsledné stylové zbarvení. Odlišuje je rovněž četnost užití či dobový výskyt.

1.1.2 Variantní pár

Variantní pár (dubletu) tvoří dvojice variantních prostředků (např. *svědci/svědkové, mladý/mlád*). V případě trojčlenné řady hovoříme o tripletě (např. Gsg. *popelu/popela/popele*).

Vzhledem k vývojové perspektivě můžeme variantní páry rozdělit na novější a starší. Nové variantní prostředky (zpravidla hovorové povahy) fungují jako prvky nastupující a jejich frekventovanější než varianty starší, jež nabývají příznaku knižnosti a četnost jejich užití má klesavý charakter.

V synchronní morfologii se často setkáváme s rozlišením variantních párů na základě jejich stylové povahy (srov. Komárek et al., 268–269). Prvním typem jsou varianty rovnocenné, které lze navzájem libovolně zaměňovat, jelikož se neliší významem, funkcí ani stylovým příznakem. Druhým typem jsou varianty diferencované, které není možné volně zaměňovat z důvodu jejich stylové diference, na níž často navazuje rozlišení v rovině sémantické.

MČ2 vyčleňuje ještě zvláštní druh varianty tzv. variantu regionální, která je vázána na určitou oblast (např. české *přišel jsi/moravské přišels*). (Komárek et al., 1986: 269)

1.1.3 Stylové zbarvení variantních prostředků

V současnosti si všímáme častého prostupování hovorových výrazových prostředků do spisovné, slohově neutrální, roviny. Takovému procesu říkáme *stylová neutralizace*. Totéž však platí i naopak. Dříve běžně užívané neutrální prostředky se s postupným vývojem jazyka přesouvají až do vrstvy knižní, stávají se stylově příznakovými. Můžeme tedy tvrdit, že stylové zbarvení variantních prostředků je proměnlivé a dobově podmíněné (Komárek, 1986: 270).

V souvislosti s dobovou podmíněností se rozlišují varianty zastarávající a zastaralé. Přívlastkem zastarávající jsou označeny takové varianty, které bychom

v běžné komunikaci nepoužili, ačkoli přežívají v jazykovém povědomí. Mohou být součástí úzu starších generací. S variantami zastaralými se můžeme setkat nejvýše v ustálených spojeních, jinak byly nahrazeny tvary novými a již se jich neužívá. Třebaže při stylizaci uměleckých textů někdy dochází k jejich vědomému ožívování (např. používání archaismů) (Komárek, 1986: 271).

1.1.4 Frekvence jako stylový kvalifikátor

U variant diferencovaných je vždy jedna z páru frekventovanější nežli druhá. Z předchozího výkladu je zřejmé, že se nejčastěji užívá, respektive predispozici k největšímu výskytu má, varianta neutrální, bezpříznaková, popřípadě ta z variant, která je na ose knižnost – neutrálnost – hovorovost neutrálnosti nejbližší. Z toho vyplývá, že s klesajícím výskytem daného tvaru roste jeho stylová hodnota. „Častější výskyt má varianta nastupující, novější, vyznačující se ve vývoji tendencí proniknout do pozice slohově neutrální, kdežto prostředky ustupující z centra jazykového systému na jeho okraj se užívají řidčeji a postupem času se se stávají řídkými (tj. vyskytují se jen ojediněle); tento kvalifikátor bývá tedy úzce spjat s diferencovaností prostředků z hlediska jejich dobové vázanosti a zařazení“ (Komárek, 1986: 271).

1.1.5 Volba varianty

Z existence tvarových variant logicky vyplývá možnost volby. „Volba varianty je otevřená, eliminační a je determinována povahou variant a souhrnem činitelů jazykových a mimojazykových“ (Komárek, 1986: 275). V praxi probíhá většinou neuvědoměle díky řečovým automatismům.

MČ2 uvádí tyto jazykové činitele:

- formální (tvaroslovné a slovtvorné): např. délka slova, slovtvorná struktura;
- sémantické: např. rozlišení homonymních maskulin životných a neživotných (Gsg. *člena spolku* × *větného členu*);
- slohové: stylová charakteristika konkrétní varianty vzhledem k pozici na ose nespisovnost – hovorovost – neutrálnost – knižnost – archaičnost;

- syntaktické: např. ustálená spojení, ve kterých se váže slovní tvar s předložkou (*do roka a do dne* × *rok od roku*).

Všechny působí současně, ale v různé míře.

Mimojazykovými činiteli jsou například sociální parametry uživatelů, jako je teritoriální příslušnost, věk, zaměstnání aj.

1.2 Stylová norma

Užívání konkrétních variantních jazykových prostředků je podmíněno stylovou funkcí komunikátu, měla by tedy být respektována jakási stylová norma, kterou Lotko definuje takto: „Ustálená slohová zvyklost jazykové výstavby projevů v dané stylové oblasti, podle ní se provádí výběr a uspořádání jazykových prostředků v projevech dané stylové oblasti (částečně je zachycena ve výkladových slovnících)“ (Lotko, 2003: 111).

Stylovou normu si lze představit jako pomyslný model, který je při stylizaci textu třeba dodržovat a na jehož základě je možné již existující text zařadit k funkčnímu stylu. Rovněž se na těchto modelech zakládá hodnocení vhodnosti/nevhodnosti užitých výrazových prostředků. V praxi se s těmito normami můžeme setkat například v jazykových příručkách v podobě charakteristik jednotlivých funkčních stylů. Zároveň však nelze považovat každou odchylku za stylizační nedostatek, může se totiž jednat o autorův záměr, součást jeho stylizace, signaturu.

Marie Krčmová udává, že vymezení stylových norem je, na rozdíl od norem jazykových, poněkud nejednoznačné. Popisuje je jako „soubor vyjadřovacích tendencí ve vznikajícím sdělení od roviny textové až pro realizační rovinu na úrovni volby výslovnosti n. typu písma“ (Krčmová, 2017).

1.3 Stylotvorný faktor

Nejen stylové normy mají vliv na výslednou podobu komunikátu. Výběr výrazových prostředků při stylizaci je ovlivněn mnoha okolnostmi, které souhrnně nazýváme stylotvornými faktory (činiteli).

Lotko definuje stylový faktor jako „činitel ovlivňující styl jazykového projevu“ a zmiňuje se o rozlišení na subjektivní a objektivní (Lotko, 2003: 111).

Ve výzkumné části této práce budu na materiálu korpusu SYN2015 pozorovat, zda je výběr tvarů Gpl. jmen zakončených na *-ic(e)* a *-yn(ě)*, respektive styl komunikátu, v němž se tyto tvary nachází, stylovými faktory ovlivněn.

1.3.1 Subjektivní stylové faktory

Za subjektivní stylové faktory považujeme veškeré okolnosti spjaté s osobností autorského subjektu, ovlivňují jeho autorský styl. Patří sem celková osobnost člověka, jež je podmíněna jeho intelektovou a rozumovou vyspělostí, společenským chováním i dosavadní zkušeností. Z toho vyplývá, že na výsledný komunikát má vliv například i pohlaví, povaha, věk, vzdělání, názory, záliby, fyzický stav či emoční predispozice.

1.3.2 Objektivní stylové faktory

Objektivní stylové faktory autora nesporně ovlivňují také, na výsledný komunikát však působí z vnějšku. Označujeme je též jako mimopersonální. Jsou to především „[...] základní funkce textu a z nich se odvíjející dílčí funkce, cíl a záměr autora, ráz komunikace, situace a prostředí, a to vše v souvislosti s dobou a s politickými, ekonomickými a jinými společenskými okolnostmi“ (Minářová, 2017).

Mimopersonálních činitelů je celá řada a vzhledem k rozsahu práce je není možné všechny postihnout. Lingvisté za nejpodstatnější považují funkci komunikátu (komunikační záměr). Dále sem patří například vliv prostředí a situace, v níž text vzniká. S již zmíněnými souvisí tzv. ráz sdělení, který může být oficiální, polooficiální, nebo naopak může jít o projev neoficiální, soukromý. Za objektivní stylové faktory považujeme také formu projevu (mluvená, psaná), připravenost, adresáta a do jisté míry i téma projevu.

Karel Hausenblas, který s koncepcí slovtvorných faktorů přišel, sám uvedl, že „samo jejich [tj. stylových faktorů] vymezení je metodologicky velmi náročným úkolem, který stylistika dosud zdaleka ještě nezvládla“ (Hausenblas, 1996: 83).

Objektivní stylovtvorné faktory Hausenblas (1955) rozděluje do tří skupin:

1. Faktory spjaté s myšlenkovým podkladem vyjádření,
2. faktory související se situací promluvy,
3. jazykový materiál.

1.4 Vývojové tendence

Dle *Slovníku lingvistických pojmů pro filology* se vývojovou tendencí rozumí „vývojový směr navzájem souvisících změn jistého jazykového jevu [...]“ (Lotko, 2003: 125) V této souvislosti autor odkazuje na dynamiku jazyka, kterou popisuje jako „proměnlivost jazyka ve vývoji, tj. ustupování, zanikání, nové vznikání n. šíření jazykových jevů“ (Lotko, 2003: 30). Také variantnost jazyka vznikla v důsledku působení dynamických vývojových tendencí.

V oblasti morfologie převládá tendence unifikační, která vede ke zjednodušení tvaroslovného systému. Projevuje se snahou sjednotit tvary se stejnou funkcí a zachovat jednotnou podobu základu nebo kmene. Kromě těchto jednotících tendencí v českém tvarosloví působí tzv. tendence diferenciační, která využívá tvarové rozdílnosti variant především k funkční či stylové diferenciaci a disimilaci tvarů. S těmito tendencemi vnitřnějazykovými souvisí tzv. tendence pro demokratizaci jazyka. „Jejím výrazem je jednak snaha o zpřístupnění spisovného jazyka a usnadnění jeho fungování v co nejširším okruhu uživatelů, jednak prohloubená péče o jeho zdokonalování vzhledem k stále širším společenským funkcím, které spisovný jazyk v současné společnosti plní“ (Komárek, 1986: 272–274).

2. Deklinace českých feminin v odborné literatuře

V této kapitole představím, jak jednotlivé mluvnické přístupy k deklinaci feminin, zejména těch zakončených na *-ic(e)* a *-yn(ě)*, jakým způsobem prezentují variantnost substantiv a nakolik se této problematice věnují.

Jana Marie Tušková ve své studii uvádí, že některá feminina zakončená na *-ic(e)* a *-yn(ě)* mají v Gpl. jen koncovku nulovou, jiná pouze koncovku *-í* a další

variantu *-Ø/-i*. Také však dodává, že většina mluvnic užívání výhradně koncovky *-i* nezmiňuje (Tušková 2006: 113).

Pro praktické mluvnic je často společné, že autoři uvádí jako slovtvorný sufix komplex vlastního slovtvorného sufixu a koncovky základního tvaru slova (např. přípona *-yně*). Tento způsob zápisu používají například autoři AGSČ, PMČ aj. Ve vědeckých mluvnicích je třeba komplexnost sufixálního formantu přesně vyznačovat, proto tak činíme i v této práci.

Na začátek záměrně klademe *Mluvnici češtiny 2*, nejen z toho důvodu, že téma variantnosti zpracovává nejpodrobněji, ale také proto, že poskytuje další teoretická východiska, která mohou přispět k patřičnému porozumění.

2.1 Mluvnice češtiny 2

MČ2 věnuje formálnímu tvarosloví celou kapitolu, v ní nalezneme nejen obecné výklady, ale také samostatnou podkapitolu *Variantnost v tvarosloví*. Variantnost je zde popisovaná jako „charakteristický jev všech rovin jazykového systému“ (Komárek, 1986: 267).

Morfologická stavba je relativně stabilní, ale není statická. Dynamika morfologického systému vyplývá z vývojového pohybu na všech jazykových rovinách i mimo ně. Předpoklad spisovné normy je určován na jedné straně tendencí ke stabilitě a uniformitě norem, na straně druhé tendencí k variantnosti (Komárek, 1986: 266).

Variantní neboli dubletní tvary vznikají užitím polymorfních tvarotvorných prostředků v rámci jednoho lexému a jsou výsledkem tvarové přestavby některých flektivních typů za spolupůsobení vývojových tendencí v jazyce (viz kapitola 1.5). Tyto prostředky vyjadřují stejné gramatické funkce, ale mohou se odlišovat například stylovým zabarvením či dobovým výskytem nebo četností jejich užití. Variantní pár (dubleta) je označení pro dvojici těchto variantních prostředků (Komárek, 1986: 267–268).

MČ2 varianty na základě různých aspektů klasifikuje, popisuje a zabývá se také jejich výběrem, respektive faktory, které volbu variant ovlivňují (viz kapitola 1.1).

Co se týká deklinace feminin, podle MČ2 existují tři typy substantivní flexe podle povahy deklinačního formantu v nominativu singuláru. I. a II. typ s pozitivními

samohláskovými formanty *-a* a *-ě(e)* (vzor *žena* a *růže*), III. typ s nominativním formantem nulovým, v němž se dále vyčleňují na základě opěrného tvaru dva podtypy (*píseň* a *kost*). Deklinační formanty v rámci jednotlivých typů a podtypů autor shrnuje v přehledné tabulce (viz obrázek 1), kterou doplňuje komentářem (Komárek, 1986: 322–323).

TYPY	I -a	II -ě(e)	III -∅	
deklinační formant Nsg	pozitivní		nulový	
PODTYPY			A	B
sg N	-a	-ě(e)	-∅	-∅
G	-y(i)	-ě(e)	-e	-i
D,L	-ě(e)	-i	-i	-i
A	-u	-i	-∅	-∅
V	-o	-ě(e)	-i	-i
I	-ou	-i	-i	-i
pl N,A,V	-y(i)	-ě(e)	-e	-i
G	-∅	-i -∅	-i	-i
D	-ám	-ím	-im	-em
L	-ách	-ich	-ich	-ech
I	-ami	-ě(e)mı	-emi	-mi
	(i) po měkké souhlásce			

Obrázek 1 - Přehled deklinačních formantů

Autor se v jedné z podkapitol oddílu věnuje zvláště polymorfním koncovkám a variantním tvarům feminin. V genitivu plurálu jmen II. typu (vzor *růže*) je buď formant *-í*, nebo formant *-∅*, popřípadě dubletní *-í/-∅*. Za základní se (s ohledem na současný jazyk) považuje formant *-í*. Z historického hlediska původní je formant nulový, který tento deklinační typ spojuje s I. typem, s nímž zpočátku tvořil jeden celek. Dubletní koncovky má jen malá skupina jmen. V takovém případě hovoříme o tzv. polymorfních koncovkách, na jejichž základě se vyčlenil podvzor *ulice* s formantem *-∅* v Gpl. Většinou jsou to přechýlená substantiva se slovtvorným

formantem *-(k)yn(ě)* (*žákyně, správkyňe, ministryně* atp.) nebo jména věcná (*jeskyně, kuchyně, svatyně*) a dále přejatá jména (latinského původu) se zakončením na *-ic(e)* (*ambice, definice, edice* atp.) (Komárek, 1986: 324–328). Podobu celého paradigmatu znázorňuje tabulka (viz obrázek 2).

sg N,V	$-K_{m,o} + -ě(e)$ (mimo jména na <i>-ic-e, -yn-ě</i>)	<i>-ic-e, -yn-ě</i>	„ <i>růže</i> “, „ <i>ulice</i> “
G		<i>-ě(e)</i>	
D		<i>-i</i>	
A		<i>-i</i>	
L		<i>-i</i>	
I		<i>-i</i>	
pl N,A,V		<i>-ě(e)</i>	
G	<i>-i</i>		<i>-∅, -∅/-i</i>
D		<i>-ím</i>	
L		<i>-ich</i>	
I		<i>-ě(e)mi</i>	

Obrázek 2 - Paradigma II. typu

Autoři Mluvnice češtiny 2 podávají ucelený přehled týkající se variantnosti v tvarosloví obecně a také poměrně vyčerpávající popis deklinačního systému feminin včetně poznámek k jednotlivým typům a podtypům. Právě zde se čtenáři mohou dozvědět o variantních formantech a rovněž o skupinách jmen, které těmito formanty disponují, protože jsou v této práci vymezeny slovtvorně. Tato koncepce připouští u feminin na *-ic(e)* a *-yn(ě)* užití koncovky nulové nebo dubletní. Aplikace faktorů ovlivňujících volbu koncovky, jimž byla na začátku oddílu věnovaná pozornost, zde není.

2.2 Čeština pro učitele

V této mluvnici jsou feminina substantivní deklinace rozčleněna dle zakončení v Nsg. a Gsg. do čtyř vzorových paradigmat substantivní deklinace. Podle koncovky v Nsg. vymezujeme vzor tvrdý *žena* (koncovka *-a*) a vzor měkký *růže* (koncovka *-e*). Feminina, která mají v Nsg. koncovku nulovou, přiřazujeme na základě koncovky v Gsg. ke vzoru *píseň* (koncovka *-e*) nebo *kost* (koncovka *-i*) (Hubáček et al., 1996: 136).

V této knize nalezneme samostatnou podkapitulu věnovanou distribuci variantních a polymorfních formantů. „Variantnost tvarů u jednotlivých skupin substantiv souvisí především s velkou homonymií koncovek u vzorů *růže*, *píseň* a *kost* – v těch pádech, které homonymní koncovku nemají, mohou vznikat varianty využívající koncovky různých vzorů“ (Hubáček et al., 1996: 137).

Feminina vzoru *růže* mají v Gpl. polymorfní formanty *-í*, *-Ø* nebo mohou mít variantní tvar s oběma koncovkami *-í/-Ø*. Jména zakončená v Gpl. nulovým formantem jsou dle této koncepce přiřazena k podvzoru *ulice*. Domácí substantiva zakončená na *-ic(e)* mají v Gpl. nulovou koncovku. Variantní tvary *-í/-Ø* mohou mít domácí substantiva utvořená slovotvorným formantem *-(k)yn(ě)*, jména přechýlená (např. *žákyně* nebo *ministřyně*) a většina přejatých jmen s příponou *-ic(e)* (Hubáček et al., 1996: 137).

V této mluvnici jsou jména na *-ic(e)* a *-yn(ě)* součástí podvzoru *ulice* a jejich Gpl. je charakterizován nulovou, popř. variantní koncovkou. Mimo specifikaci substantiv, u nichž ten který formant převažuje, hlubší výklad problematiky není.

Pojem varianty autor nastiňuje v kapitole *Slovo a pojmenování*, kde stručně klasifikuje varianty hláskové, tvaroslovné a slovotvorné (Hubáček et. al., 1996: 69). O něco více se jimi zabývá v oddílu stylistiky v kapitole *Slohová charakteristika prostředků roviny morfologické*, kde uvádí, že tvarové variantní prostředky a synonymní prostředky poskytují prostor ke stylové diferenciaci a následně tuto tematiku rozvíjí a aplikuje na jednotlivé slovní druhy (Hubáček et. al., 1996: 320).

2.3 Čeština – řeč a jazyk

V mluvnici *Čeština – řeč a jazyk* jsou substantivní feminina rozdělena do tří typů (podle koncovky v nominativu singuláru a zakončení kmene). Přehled skloňování autorka shrnuje v tabulce (viz obrázek 3). Feminina na *-ic(e)* a *-yn(ě)* v této koncepci spadají pod druhý typ (skloňování měkké podle vzoru *růže*), jenž je charakterizován koncovkou *-ě(e)* v nominativu, a kmenem zakončeným na souhlásku měkkou, z části obojetnou.

Typy		I. -Ø	II. -e	III. -Ø	
Zakončení kmene		$K_{t, o, m}$	$K_{m, o}$	$K_{m, o}$	$K_{t, o}$
Vzory		žena	růže ulice	píseň	kost
Číslo jednotné	1. p.	žena-a	růž-e(ě)	píseň-Ø	kost-Ø
	2. p.	-y(i)	-e(ě)	-ě(e)	-i
	3., 6. p.	-ě(e)	-i	-i	-i
	4. p.	-u	-i	-Ø	-Ø
	5. p.	-o	-e(ě)	-i	-i
	7. p.	-ou	-í	-í	-í
	Číslo množné	1., 4., 5. p.	žen-y(i)	růž-e(ě)	písn-ě(e)
2. p.		-Ø	-í -Ø	-í	-í
3. p.		-ám	-ím	-ím	-em
6. p.		-ách	-ích	-ích	-ech
7. p.		-ami	-e(ě)mi	-ě(e)mi	-mi
		(i) po měkkém souhláskovém písmenu			

K_t = souhláskové písmeno tvrdé (konsonant tvrdý)
 K_m = souhláskové písmeno měkké (konsonant měkký)
 K_o = souhláskové písmeno obojetné (konsonant obojetný)
 K_v = konsonant velární (zadopatrové *k, g, h, ch*)

Obrázek 3 - Přehled deklinace substantivních feminin

Autorka uvádí, že „[...] v druhém typu feminin s koncovkou -ě(e) v 1. p. č. j. vzor růže nejsou v žádném pádě tvary variantní.“ (Čechová, 2000: 204) Feminina na -ic(e) a -yn(ě) jsou však vyčleněna v rámci samostatného paradigmatu. Ze jmen na -ic(e) mají nulovou koncovku feminina odvozená (např. *dělnice*) a tzv. osadní jména pomnožná (např. *Teplice*). Jména zakončená na -yn(ě), mají v Gpl. buď koncovku nulovou nebo dubletu -Ø/-í. „Dubletní koncovky mají jména s příponou -yně: *žákyně – žákyně/žákyní*, a podobně ostatní jména na -yně, většinou přechýlená. Tuto dubletní koncovku přijímají i některá přejatá jména na -ice, jako *ambice – ambic/ambicí* a podobně i *edic/-cí, definic/-cí, expedic/-cí, investic/-cí* aj.“ (Čechová, 2000: 204–205).

Marie Čechová (podobně jako autoři MČ2) nerozlišuje mezi pojmy variantní a dubletní. Dle této koncepce feminina na -ic(e) a -yn(ě) spadají pod samostatné paradigma a mají v Gpl. dubletní koncovku nebo koncovku nulovou. O jménech s výlučnou distribucí koncovky -í autorka nehovoří.

V kapitole zabývající se stylem Čechová uvádí, že podmínkou existence stylu jsou mj. variantní prostředky. Považuje je za tvary synonymní, které si vzájemně konkurují. Jejich prostřednictvím je možné vyjádřit totéž různými způsoby (Čechová, 2000: 404). V této mluvnici není problematika variantnosti více rozvíjena.

2.4 Mluvnice současné češtiny 1 – Jak se píše a jak se mluví

V MSČ1 jsou feminina rozdělena podle zakončení v Nsg. na vzory s koncovkou *-a* (*žena, idea, piraňa*), *-e* (*duše, ulice*) a bez koncovky (*píseň, loď, kost*). Autor zmiňuje také dělení vyplývající z povahy souhlásky na konci kmene a koncovek v dalších pádech: Vzor tvrdý (*žena*), měkké vzory (*duše, píseň*) a vzor přechodný (*kost*). Dále podotýká, že je v těchto vzorech „[...] ve srovnání s maskuliny minimum dublet, je tu ale zas větší počet substantiv, která kolísají mezi jednotlivými vzory nebo vytvářejí přechodové typy“ (Cvrček, 2010: 170).

Václav Cvrček v rámci výkladu k jednotlivým vzorům upozorňuje na různé podoby variantnosti, zvláště se také zabývá variantností v jednotlivých pádech. Podle této koncepce jsou jména zakončená na *-ic(e)* a *-yn(ě)* součástí podvzoru *ulice*. Většina z nich se od vzoru *duše* liší nulovou koncovkou v Gpl. U některých substantiv však dochází ke kolísání mezi koncovkou nulovou a koncovkou *-í*. V návaznosti na toto tvrzení autor popisuje, jak toto kolísání vypadá v praxi. „U některých slov na *-ic(e)* Gpl. kolísá mezi nulovou koncovkou a koncovkou *-í*: zpravidla *-í* je u jmen *ambice* a *milice*, často je *-í* u jmen *benefice* a *exhibice*, někdy je *-í* u jmen *petice, akvizice, edice* (vč. *reedice*), *demolice, matrice, koalice, definice* a *expedice*, zřídka je *-í* u jmen *vichřice* a *kompozice*. Zřídka až ojediněle se koncovka *-í* objevuje i u některých dalších substantiv na *-ice* (*expozice, investice, tradice, pozice* aj.). Mezi slovy zakončenými na *-yně* je koncovka *-í* vždy u substantiv *kuchyně* a *tchyně* (v mluvené češtině běžně *tchýně – tchýní*) a často u slov *jeskyně* a *svatyně*. Někdy je koncovka *-í* u jmen *bachyně* a *bohyně* a zřídka se vyskytuje taky u některých dalších slov na *-yně*, např. *žákyně, kolegyně, přítelkyně*“ (Cvrček, 2010: 175). Ačkoliv tento souhrn působí na první pohled chaoticky a postrádá bližší vysvětlení i jakoukoliv systematickosti, jedná se o nejpodrobnější popis distribuce koncovek, se kterým jsem se doposud setkala.

Variantností obecně se autoři zabývají v jedné z úvodních kapitol stylistiky. Poukazují na stylovou hodnotu variant a v této souvislosti pracují s pojmy „vyšší“

a „nižší“ jazykové prostředky. Toto zjednodušené hodnocení v sobě zahrnuje konkrétní opoziční rysy jako například formálnost/neformálnost, připravenost/nepřipravenost, mluvenost/psanost atp. Možnost využívat stylově variantní jazykové prostředky označují stylovým potenciálem jazyka. Tento potenciál lze aplikovat na všechny roviny jazykového systému (hláskoslovnou, morfologickou, lexikální, syntaktickou) (Cvrček, 2010: 309).

2.5 Příruční mluvnice češtiny

Příruční mluvnice češtiny dělí feminina podle zakončení na samohláskové a souhláskové typy skloňování. Samohláskové typy zastupuje tvrdý vzor *žena* (s podtypy *skica* a *ruka*) a měkký vzor *růže*, který je dále členěn do dvou podtypů: *píseň* a *ulice*. Souhláskový typ skloňování má podtyp *píseň* a vzor *kost* (Karlík et al., 2012: 254).

Dle PMČ mají některá feminina dubletní tvary podle vzoru *růže* i *píseň* (např. Nsg. *kuchyně/kuchyň*). U nich může docházet ke stylovému a významovému rozlišení. Feminina na *-ic(e)* a *-yn(ě)* jsou v této mluvnici vymezena slovtvorně. Přejatá substantiva na *-ic(e)* v Gpl. kolísají (*edic/edici*). Nulovou koncovku mají v Gpl. domácí slova utvořená sufixem na *-ic(e)* (např. *lavice*). Tendenci k distribuci nulové koncovky projevují také feminina tvořená sufixem na *-yn(ě)*. Jedná se o názvy osob tvořené pravidelně připojením sufixu *-yn(ě)* ke slovtvornému základu se zakončením na *-g*, *-h*, *-k* (*kolegyně*, *bohyně*, *žákyně*), popř. *-r* (*obryně*) nebo nepravidelně resuffixací² (*tchyně*). Patří sem také jména osobní utvořená připojením variantního sufixu *-kyn(ě)* k základům zakončeným převážně na *-ec* a *-ce* (*horolezkyně*, *soudkyně*). U jmen neosobních, a tedy neutvořených sufixem *-yn(ě)*, jako je tomu kupříkladu u substantiv *jeskyně* nebo *svatyně*, se tento trend neuplatňuje (převažuje koncovka *-í*) (Karlík et al., 2012: 189 a 259).

Ani v PMČ nenalezneme samostatnou část zaměřenou na variantnost. Autoři však v kapitole věnované stylistice pracují s pojmem *konkurenční množina*. Ačkoliv se jedná o široký pojem, budu-li vycházet z předpokladu, že styl je výsledkem výběru jazykových prostředků, jež jazykový systém nabízí a styl komunikátu vzniká výběrem prvků z konkurenčních množin, pak do této množiny spadají i variantní tvary, jimiž se

² náhrada jednoho sufixu druhým

v této práci zabývám. Prvky konkurenční množiny autoři PMČ označují jako *prostředky konkurenční/výrazové konkurenty* a následovně je řadí do jednotlivých typů včetně výkladu. Tato typologie se sice výslovně nevztahuje k variantnosti v tvarosloví, nicméně lze řadu poznatků, s ohledem na výše uvedené, uplatnit rovněž při pohledu na tuto problematiku.

2.6 Akademická gramatika spisovné češtiny

Autoři AGSČ v úvodu k deklinaci substantiv poukazují na její složitost, která je mj. výsledkem velké variantnosti koncovek jednotlivých pádů. Dále uvádí, že existují pády invariantní, které mají u daného typu substantiv vždy tutéž koncovku (invariantní koncovka), a pády variantní, které mohou mít u jednoho typu substantiva různou koncovku (variantní koncovka). Dle PMČ variantní pádové koncovky nejsou ve spisovné komunikaci obvykle volně zaměnitelné a jejich volba je ovlivněna mnoha faktory, které lingvistika dosud nedokáže určit (Štícha, 2013: 308-309).

Skloňování feminin autoři AGSČ shrnují do čtyř obecných typů, které jsou pojmenovány tradičními vzory: *žena*, *růže*, *píseň*, *kost*. Zároveň však zmiňují, že v nejstarších dobách vývoje češtiny odpovídaly těmto čtyřem deklinačním typům typy dva. Existoval jeden soubor pádových koncovek pro vzory *žena* a *růže* (*róža*) a druhý pro vzory *píseň* a *kost* (Štícha, 2013: 338).

Na základě tvaru Gpl. jsou feminina typu *růže* rozšířena o podvzory *ulice*, *příteckyně*, *expedice*, *jeskyně* a *chvíle* (Štícha, 2013: 315).

Domácí feminina zakončená na *-ic(e)* mají v Gpl. vždy koncovku nulovou. U jmen přejatých zakončených na *-ic(e)* se mohou vyskytovat oba tvary. Autoři však dodávají, že u substantiv *ambice* a *exhibice* převládá tvar s koncovkou (Štícha, 2013: 343).

Gpl. feminin zakončených formantem *-yn(ě)* je kolísající (s koncovkou *-í* nebo bez koncovky). Jména označující názvy osob náleží k podtypu *příteckyně* a v Gpl. u nich výrazně převládá tvar bez koncovky. Jména neosobní řadíme k podtypu *jeskyně* a v Gpl. převažuje tvar s koncovkou. (Štícha, 2013: 344) Výklad je doplněn ilustrativním blokem dokladů, v nichž se tyto tvary objevují.

Tato publikace, ačkoliv zachovává strukturu tradičních mluvnic, vychází z korpusového materiálu. Autoři v úvodu deklarují: „Pokud jev, který je popisován, obsahuje nějaký komunikační problém (např. variantnost nom. pl. substantiv typu: *pán: kosi* nebo *kosové* [...]), nespokojujeme se s pouhou deskripcí, nýbrž – na základě objektivních poznatků o úzu a normě našeho současného standardního vyjadřování – neváháme doporučit nebo nedoporučit ten či onen výraz k užívání nebo neužívání“ (Štícha, 2013: 17).

U většiny paradigmát je variantnost koncovek poměrně podrobně zpracována, nicméně u feminin na *-ic(e)* a *-yn(ě)* tomu tak není. Můžeme se jen domnívat, zda autoři variantnosti v tomto případě nepřikládají dostatečnou váhu nebo ji není možné více specifikovat.

2.7 Shrnutí

Nejpodrobněji se problematice věnují autoři MČ2, která je považovaná za typ mluvnice vědecké. Variantnosti v tvarosloví je věnován celý oddíl. Autoři poukazují na dynamiku morfologického systému, jejímž charakteristickým jevem je právě variantnost. Pro tuto mluvnici je charakteristické rozdělení variantních prostředků na rovnocenné a diferencované, od něhož se odvíjí další klasifikace (z hlediska vývojové dynamiky, dobové vázanosti atd.) Následuje výklad o vývojových tendencích, kterými jsem se zabývala v kapitole 1.4, a výklad je uzavřen kapitolou zaměřenou na volbu varianty. V ostatních studovaných gramatikách jsem podobnou interpretaci nenalezla. Okrajově se téma variantnosti objevovalo v kapitolách věnovaných stylistice (např. *Čeština pro učitele* nebo *MSČ1*).

Objasnění tvarové variantnosti v Gpl. jmen na *-ic(e)* a *-yn(ě)* je v uvedených mluvnicích téměř totožné. Tato jména jsou řazena ke vzoru (typu) *říže* a často jsou součástí podvzoru *ulice* (např. v *Čeština – řeč a jazyk*). V AGSČ však nalezneme rozšíření typu *říže* hned o několik podvzorů (*ulice, přítelkyně, expedice, jeskyně* a *chvíle*). O podobě Gpl. jmen na *-ic(e)* a *-yn(ě)* se všechny publikace shodují a uvádí u těchto jmen buď koncovku nulovou nebo dubletu *-í/-Ø*. Největší rozdíl shledávám v podrobnosti výkladu a ve vymezení konkrétních substantiv, jichž se variantnost týká.

Výzkumná část

3. Metodologie výzkumu

V této části uvádím informace o korpusech a korpusové lingvistice, aby bylo zřejmé, z čeho při výzkumu vycházím. Dále popisuji zdroj dat mého výzkumu – Český národní korpus, zejména vybraný korpus SYN2015 a stručně představuji aplikaci KonText, kterou při práci s korpusovými daty využívám.

3.1 Korpus

V lingvistice hovoříme o tzv. jazykovém korpusu, který můžeme chápat jako jakýkoliv soubor mluvených či psaných textů (obvykle v elektronické podobě) sloužících primárně k jazykovému výzkumu. František Čermák charakterizuje jazykový korpus jako „ucelený soubor textů, který je sestavený s přihlédnutím ke svému cíli reprezentativním způsobem, je obhospodařovaný počítačově a zpracováván souborem korpusových metod“ (Čermák, 2006: 10).

Z těchto korpusů můžeme prostřednictvím speciálních programů (korpusových manažerů) v autentických materiálech snadno vyhledávat konkrétní jazykové jevy spolu s jejich přirozeným kontextem. Korpusové manažery navíc disponují různými nástroji, díky nimž můžeme získaná data filtrovat, třídít nebo doplnit o další informace, kterými jsou například frekvence, zdroj textu atp.

V internetové Příručce ČNK je jazykový korpus definován jako „rozsáhlý soubor autentických textů (psaných nebo mluvených) převedený do elektronické podoby v jednotném formátu tak, aby v něm bylo možné jednoduše vyhledávat jazykové jevy, zejména slova a slovní spojení (kolokace). Od obyčejného textového archívu či databáze jej odlišuje především skutečnost, že bývá pečlivě sestaven za konkrétním, nejčastěji lingvistickým účelem (např. má reprezentovat současný mluvený či psaný jazyk nebo jeho část, např. publicistické texty). Korpus zobrazuje jazykové jevy v jejich přirozeném kontextu, a umožňuje tak vytvářet na reálných datech podložený jazykový výzkum v rozsahu, který byl dříve nemyslitelný“ (Cvrček – Richterová, 2013).

3.1.1 Typy korpusů

Korpusy můžeme klasifikovat dle různých kritérií do mnoha typů. V této práci uvádím pro přehlednost základní dělení, které považuji za zásadní.

Z hlediska časového záběru rozlišujeme korpusy synchronní a diachronní. Diachronní korpusy zpracovávají jazykový úzus v určitém, zpravidla delším, časovém úseku a zachycují tak vývoj jazyka. Synchronní korpusy zahrnují texty z jednoho specifického časového období, v němž není třeba jazykový vývoj zohledňovat.

Dle množství zahrnutých jazyků rozeznáváme korpusy jednoho jazyka a korpusy vícejazyčné (paralelní).

V závislosti na způsobu komunikace rozdělujeme korpusy psané (běžnější) a mluvené (zvukové záznamy převedené do textové podoby).

Podle typu textů rozlišujeme korpusy obecné (nespecifické), zachycující jazyk v co nejširším rozsahu, a specializované, zaměřené na určitou žánrovou, popř. tematickou oblast, jediného autora, konkrétní text atp.

3.2 Korpusová lingvistika

Korpusová lingvistika je lingvistická disciplína zabývající se výstavbou a zpracováním jazykových korpusů. Ačkoliv byl jeden z prvních moderních počítačově zpracovaných korpusů vytvořen už v 60. letech 20. století³, značného rozvoje a oborového vyhranění korpusová lingvistika dosáhla až v posledních dvou desetiletích v souvislosti s rychlým rozvojem informačních technologií.

3.3 Český národní korpus

Český národní korpus je „projekt založený v roce 1994 F. Čermákem (institucionálně zaštitěn Ústavem Českého národního korpusu při FF UK). Od svého počátku si kládł za cíl být centrem korpusového výzkumu v ČR a poskytovatelem korpusů pro všechny druhy výzkumu (nejen lingvistického)“ (Cvrček, 2017).

³ *Brown Corpus* (v úplném znění *Brown University Standard Corpus of Present-Day American English*) je jeden z prvních moderních počítačově zpracovaných korpusů, který byl vytvořen N. Francisem a H. Kučerou v 60. letech 20. stol. na Brownově univerzitě v USA. (Čermák, 2017: 84)

ČNK zpřístupňuje řadu synchronních i diachronních, mluvených i psaných, paralelních i jednojazyčných korpusů o rozsahu více než tři miliardy slov. Projekt spravují zejména pracovníci Ústavu Českého národního korpusu a Ústavu teoretické a počítačové lingvistiky při FF UK ve spolupráci s více než dvěma sty externisty (Cvrček, 2018).

Největší zastoupení mají korpusy současné psané češtiny (řada SYN). V této řadě synchronních korpusů nalezneme „[...] stomilionové žánrově vyvážené korpusy vytvářené s odstupem pěti let SYN2015, SYN2010, SYN2005, SYN2000, i obsáhlejší (avšak žánrově nevyvážené) korpusy složené pouze z publicistických textů SYN2013PUB, SYN2009PUB, SYN2006PUB“ (Škrabal, 2018).

Synchronní stav psané češtiny reprezentují také specializované korpusy zpřístupňující úzce vymezený jazyk. Jedná se například o autorské korpusy, korpus češtiny jakožto druhého jazyka (CzeSL), korpus soukromé korespondence (KSK), odborné lingvistické texty (LINK) nebo text románu 1984 (ORWELL).

Součástí projektu je také několik mluvených korpusů, které usilují o zachycení české mluvy. Obdobně jako u psaných korpusů nalezneme i zde korpusy obecné a specializované. K obecným korpusům náleží především řada ORAL obsahující neformální, dialogickou, mluvenou češtinu (ORAL2013, ORAL2008 a ORAL2006). „Všechny korpusy řady ORAL obsahují řadu sociolingvistických informací o mluvčích. Pouze ORAL2013 nabízí data z celé ČR a přístup i ke zvukové stopě, ostatní korpusy mluvené češtiny obsahují transkripci, která zachycuje a zohledňuje vybrané jevy mluveného jazyka. Tuto linii následuje korpus ORTOFON“ (Škrabal, 2018). Od roku 2019 je mluvený korpus současné češtiny obohacen o korpus monologů ORATOR.

Další složkou jsou specializované mluvené korpusy – Pražský mluvený korpus (PMK), Brněnský mluvený korpus (BMK), korpus vyučovacích hodin (SCHOLA2010), referenční nářeční korpus (DIALEKT) aj.

Diachronní část ČNK zastupuje korpus DIAKORP, který pokrývá celkem 7 století vývoje češtiny. Součástí projektu je taktéž paralelní korpus InterCorp.

Přístup ke zdrojům ČNK je realizován prostřednictvím webové stránky www.korpus.cz. Zde je mimo jiné k dispozici celá řada nástrojů pro práci s korpusovými daty (SyD, Morfio, KWords, Treq a další). Základním nástrojem je

rozhraní KonText (rozšířená verze původní aplikace NoSketchEngine). Tato aplikace slouží nejen k vyhledávání, ale rovněž k dalšímu zpracování a vyhodnocení výsledků (např. filtrování, vytváření frekvenčních distribucí či konkordančních seznamů, identifikace kolokací aj.) Další možností je také organizace korpusů nebo vytváření vlastních subkorpusů. K plnohodnotnému užívání všech nástrojů je nutná registrace, která je zdarma.

3.4 SYN2015

K vyhledávání v ČNK jsem použila korpus SYN2015, který je součástí projektu Český národní korpus. SYN2015 je lemmatizovaný a morfologicky taggovaný korpus současně psané češtiny obsahující 100 milionů textových slov. Navazuje na předchozí korpusy řady SYN a zahrnuje texty z období let 2010–2014. V SYN2015 bylo zúženo pojetí psanosti pouze na jazyk tištěný a veřejně publikovaný. Korpus se snaží o rovnoměrné zastoupení jednotlivých kategorií, obsahuje tři hlavní textové makrotypy: beletrii, oborovou literaturu a publicistiku. Všechny jsou zastoupeny stejným dílem, čímž se korpus stal reprezentativním, ačkoliv nereflektuje reálný poměr výskytů textů (Křen, 2016).

3.4.1 Složení korpusu SYN2015

V korpusu SYN2015 jsou rovnoměrně zastoupeny tyto tři kategorie: beletrie (próza, poezie, drama), oborová literatura (vědecko-naučné i popularizující odborné texty, učební texty, profesní literatura), publicistika (denní tisk a další periodika a neperiodické publicistické texty).

Tyto *textové skupiny*⁴ jsou dále rozděleny na *typy textů*⁵. U oborové literatury a publicistiky členění pokračuje dle žánrových skupin a žánrů. Proporce těchto kategorií „[...] byly zvoleny pragmaticky s ohledem na texty, které má ČNK k dispozici od nakladatelů a jiných poskytovatelů textů“ (Křen, 2016).

⁴ Strukturní atribut (txttype_group), který představuje nejvyšší rovinu klasifikace textů.

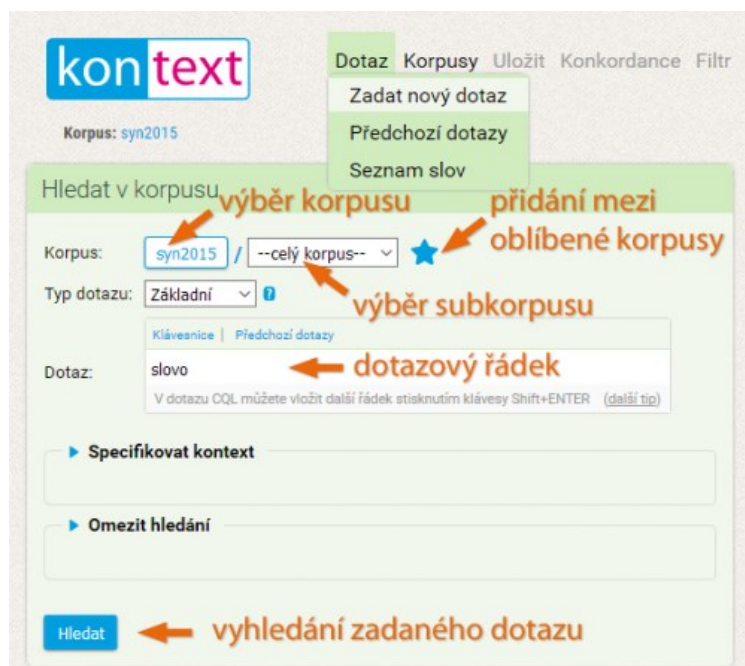
⁵ Strukturní atribut (txttype), který charakterizuje text po stránce stylové na vyšší úrovni obecnosti než genre.

3.5 KonText

Na portále www.korpus.cz je k dispozici několik specializovaných nástrojů (SyD, Morfio, KWords, Treq ad.) včetně korpusového manažeru KonText. Pro účely této práce jsem použila právě rozhraní KonText, které je univerzálním nástrojem pro vyhledávání v korpusech.

Prohlížeč KonText je rozšířenou verzí původní aplikace NoSketch Engine, která již není podporovaná a plně ji nahrazuje. Umožňuje tvorbu a vyhodnocení jednoduchých i komplexních dotazů. Nalezneme jej na webových stránkách www.korpus.cz nebo ji spustíme přímo zadáním adresy <https://kontext.korpus.cz>. Abychom mohli využívat všech funkcí, musíme se nejprve přihlásit.

Vyhledávání v KonTextu není nijak náročné, nicméně vyžaduje určitou uživatelskou znalost. Na stránkách ČNK je k dispozici manuál rozhraní KonText i kurz, který uživatele v několika krocích provede prací s korpusem. Předtím než zadáme konkrétní dotaz, můžeme výchozí nastavení přizpůsobit účelu vlastního zkoumání. Vybereme si korpus, ve kterém chceme vyhledávat, zvolíme typ dotazu (základní, lemma, fráze, slovní tvar, část slova, CQL⁶), popř. specifikujeme kontext či omezíme hledání (viz obrázek 4).

Obrázek 4 - KonText

⁶ Corpus Query Language (CQL) je dotazovací jazyk užívaný v korpusech ČNK k vyhledávání jednoduchých i složitějších dotazů. (srov. kapitola 3.5.1)

Všechny typy dotazů kromě CQL se automaticky překládají do dotazovacího jazyka. Stačí napsat požadovanou sekvenci znaků (slovo, slovní tvar, fráze atd.) do dotazového řádku a stisknout tlačítko „Hledat“. K vyhledávání pokročilejších dotazů je k dispozici typ dotazu CQL, k jehož využití je nutná znalost dotazovacího jazyka včetně regulérních výrazů⁷.

Výsledkem vyhledávání jsou tzv. konkordanční seznamy (konkordance), které přehledně zobrazují všechny výskyty zadaného dotazu v jejich přirozeném kontextu (levém i pravém).

Nabídka možností KonTextu je mnohem obsáhlejší, ale vzhledem k omezenému rozsahu práce ji nemůžu kompletně zahrnout. Zaměřila jsem se hlavně na oblasti podstatné pro můj výzkum, nicméně další informace o rozhraní včetně podrobného návodu jsou uživatelům k dispozici na webových stránkách projektu.

3.5.1 CQL

CQL je zkratka pro Corpus Query Language, dotazovací jazyk užívaný v korpusech ČNK. Pomocí CQL dotazu můžeme vyhledávat nejen jednoduché ale i složité a/nebo kombinované dotazy. CQL funguje na principu vyhledávání textových pozic v korpusu. Nejjednodušší dotazy (vyhledání jedné textové pozice) obsahují pouze atribut a jeho hodnotu, přičemž hodnotou se myslí hledaný výraz. Zápis pro jednu textovou pozici má formu: [atribut:“hodnota“]. Atributem může být například lemma, slovní tvar, tag, popř. jiný poziční atribut.

Složitější dotazy můžeme vytvořit zřetěžením jednoduchých dotazů. Vyhledat můžeme libovolný počet pozic (slov). Každé z těchto slov bude specifikováno v hranaté závorce zvlášť. Počet vyhledávaných pozic se tedy rovná počtu hranatých závorek v dotazu. Každé slovo může být zároveň vyhledáno s více kritérii (podmínkami). To znamená, že základní formát dotazu pro jednu pozici může být rozšířen o další podmínky, kterými jsou např. slovní druh, rod, číslo aj. Dotazovací jazyk CQL tedy umožňuje vyhledávat libovolnou sekvenci znaků při určení libovolného počtu podmínek.

⁷ Speciální znaky se zvláštním významem, které se vkládají do vyhledávaných slov.

Součástí CQL jsou tzv. regulární výrazy, které slouží k exaktnímu popisu textových řetězců, jež chceme vyhledat. Jedná se o speciální znaky (metaznaky), které se vkládají do dotazu a slouží k jeho specifikaci.

3.5.2 Poziční atribut

Poziční atributy můžeme chápat jako rozlišovací rysy jednotlivých tokenů (textových pozic). Skrze ně získáváme přístupné informace o lingvistických jevech v rámci textu.

Základními pozičními atributy jsou `word`, `lemma` a `tag`. Méně užívanými jsou např. atributy `lc` – pro slovní tvar malými písmeny, `lemma_lc` – pro základní tvar malými písmeny, `pos` – pro slovní druh, `case` – pro pád, aj.) Mimo ně se v korpusech objevují ještě atributy zachycující syntaktickou anotaci.

3.5.3 Strukturní atribut

Korpusy ČNK jsou hierarchicky uspořádány a členěny na různé strukturní jednotky. Celý tento proces je zachycený pomocí metadat a ke každé strukturní jednotce korpusu náleží jeden nebo více strukturních atributů (např. `title` – pro název dokumentu nebo periodika, `author` – pro autora dokumentu, `publisher` – vydavatel atp.)

4. Vlastní výzkum

Na materiálu ČNK, konkrétně v korpusu SYN2015, jsem zkoumala plurálové tvary genitivu feminin, jež mají v Nsg. zakončení na *-ic(e)* a *-yn(ě)*. Pro účely tohoto výzkumu jsem použila korpusový manažer KonText.

4.1 Cíl výzkumu

Cílem výzkumu bylo zhodnotit výskyt plurálových tvarů genitivu feminin se zakončením *-ic(e)* a *-yn(ě)* v Nsg. Chtěla jsem zjistit, které tvary převažují, a které jsou naopak užívány méně.

Dále jsem se, za využití funkcí korpusového manažeru, pokusila zjistit, zda je volba koncovky nějak ovlivněna.

Mým dalším úkolem bylo porovnat výsledky výzkumu s informacemi z odborné literatury, jimiž jsem se zabývala v teoretické části práce.

V průběhu výzkumu jsem se pokusila formulovat možná zobecnění nebo alespoň zachytit určitou pravidelnost.

4.2 Feminina zakončená na *-yn(ě)*

4.2.1 Metodologie sběru dat

Výchozí nastavení KonTextu jsem přenastavila tak, že jsem vybrala korpus SYN2015 a zvolila typ dotazu CQL. K vyhledání všech tvarů feminin v Gpl. zakončených v Nsg. na *-yn(ě)* jsem zadala do dotazového řádku dotaz ve formě:

```
[tag="N.FP2.*"&lemma_lc=".*yně"]
```

Po vyhledání dotazu jsem získala konkordanční seznam celkem 2564 výskytů. Protože jsem však podrobným zkoumáním zjistila, že se navzdory specifikaci dotazu pro vyhledání genitivu plurálu v seznamu objevují například homonymní tvary instrumentálu singuláru, rozhodla jsem se pro exaktnost vybrat 17 nejfrekventovanějších slov a u nich následně provést manuální vytřídění. Formulovala jsem tedy nový dotaz pro vyhledání genitivu plurálu feminin *jeskyně, kuchyně, mistryně, kolegyně, přítelkyně, bohyně, žákyně, svatyně, zaměstnankyně, otrokyně, poslankyně, hospodyně, umělkyně, vězeňkyně, trestankyně, sportovkyně* a *předchůdkyně* ve formě:

```
[tag="N.FP2.*"&lemma_lc="jeskyně|kuchyně|mistryně|kolegyně|přítelkyně|bohyně|žákyně|svatyně|zaměstnankyně|otrokyně|poslankyně|hospodyně|umělkyně|vězeňkyně|trestankyně|sportovkyně|předchůdkyně"]
```

Ze seznamu jsem následně vyřadila tvary, které neodpovídaly zadání a několik suspektních nálezů jako např. tvar *přítelkyní* ve větě: „Jeden z mých největších přítelkyní Andreou Verešovou mediálních úspěchu [...]“ (SYN2015) Vytříděním jsem získala vzorek s 2114 výskyty.

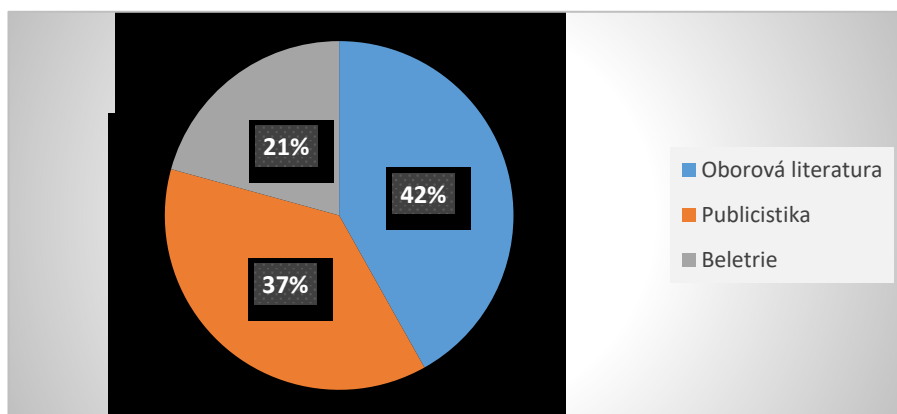
4.2.2 Popis výzkumného vzorku

Ke zkoumání jsem po manuální kontrole vybrala 17 nejfrekventovanějších substantiv. Frekvence jednotlivých lemmat znázorňuji v tabulce:

Lemma	Frekvence
Jeskyně	805
Kuchyně	275
Mistryně	205
Kolegyně	166
Přítelkyně	153
Bohyně	120
Žákyně	108
Svatyně	67
Zaměstnankyně	48
Otrokyně	31
Hospodyně	22
Trestankyně	21
Vězeňkyně	20
Předchůdkyně	20
Umělkyně	19
Sportovkyně	17
Poslankyně	17

Tabulka 1 - Frekvence jmen na -yn(ě)

Výzkumný vzorek tvoří 3 obecná jména místní – *jeskyně*, *kuchyně*, *svatyně* – a 14 osobních jmen přechýlených. Jelikož jsou v korpusu SYN2015 typy textů (beletrie, oborová literatura, publicistika) rovnoměrně zastoupeny, uvádím rovněž procentuální rozložení vzorku v jednotlivých textových skupinách.

Graf 1 - Rozložení 1. vzorku v typech ČNK

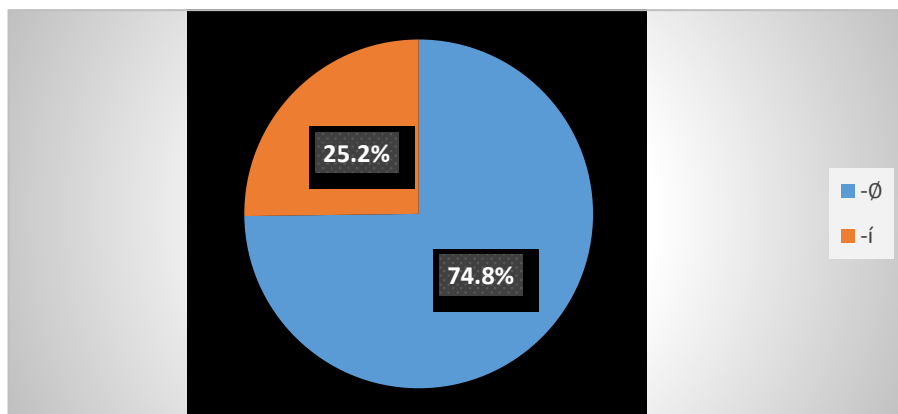
4.2.3 Frekvence koncovek genitivu plurálu

Následně jsem využila funkce k vyhledání frekvence všech nalezených slovních tvarů a ze získaného seznamu jsem posbírala data týkající se četnosti tvarů zkoumaných substantiv. Výsledek předkládám v tabulce.

Feminina	-∅	-í
Jeskyně	38	767
Kuchyně	0	275
Mistryně	205	0
Kolegyně	163	3
Přítelkyně	153	0
Žákyně	105	3
Bohyně	39	81
Svatyně	0	67
Zaměstnankyně	47	1
Otrokyně	21	10
Hospodyně	16	6
Trestankyně	21	0
Vězeňkyně	20	0
Předchůdkyně	20	0
Umělkyně	19	0
Sportovkyně	17	0
Poslankyně	17	0

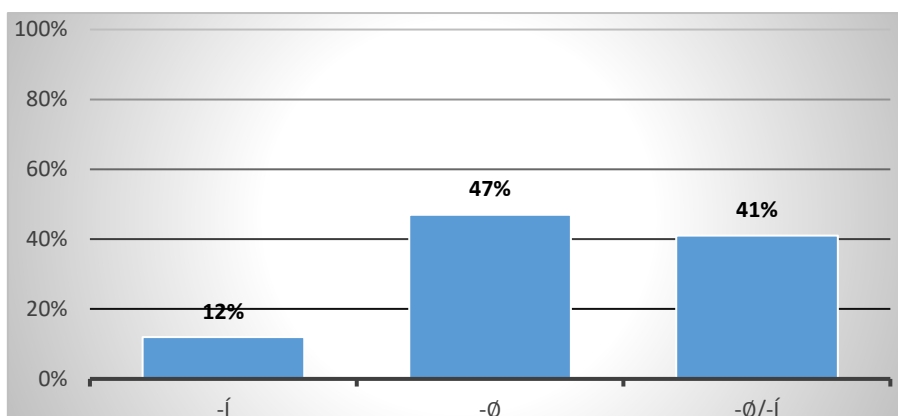
Tabulka 2 - Frekvence koncovek v genitivu plurálu jmen na -yn(ě)

Výzkumný vzorek obsahuje celkem 1213 tvarů s koncovkou *-í* (57 %) a 901 tvarů s nulovou koncovkou (43 %). Protože jsou lemmata ve vzorku zastoupena co do počtu velmi nerovnoměrně, např. tvary slova *jeskyně* se objevují celkem 805 krát zatímco tvary slova *poslankyně* pouze 17 krát, je konečný poměr koncovek poněkud zkreslený. Rozhodla jsem se tedy spočítat frekvenci formantů pro případ, že by v témže vzorku bylo každé substantivum zastoupené stejným počtem dokladů. Výsledkem je 74,8% podíl tvarů s nulovou koncovkou a 25,2% podíl tvarů s koncovkou *-í*.

Graf 2 - Podíl tvarů genitivu plurálu jmen na -yn(ě)

Uvedená fakta potvrzují, že nulová koncovka v Gpl. zřetelně převažuje. Pouze koncovku *-í* mají v Gpl. substantiva *kuchyně*, *svatyně*. Pouze koncovkou nulovou disponují lexémy *mistryně*, *přítelkyně*, *trestankyně*, *vězeňkyně*, *předchůdkyně*, *umělkyně*, *sportovkyně*, *poslankyně* a dubletní koncovka se vyskytuje v Gpl. substantiv *jeskyně*, *kolegyně*, *žákyně*, *bohyně*, *zaměstnankyně*, *otrokyně*, *hospodyně*. V následujícím grafu uvádím procentuální zastoupení.

Graf 3 - Procentuální zastoupení koncovek v genitivu plurálu jmen na -yn(ě)

4.2.4 Dubletní koncovka

Jak jsem již předeslala, dubletní koncovka se v korpusu vyskytuje u několika názvů osob (*kolegyně*, *žákyně*, *bohyně*, *zaměstnankyně*, *otrokyně*) a také u jednoho ze jmen neosobních (*jeskyně*). Podotýkám však, že u feminin *žákyně*, *kolegyně* a *zaměstnankyně* se variantní koncovka *-í* vyskytla v zanedbatelném počtu 1 až 3 výskytů. Ve všech případech převládala tvar s nulovou koncovkou s výjimkou substantiva *bohyně*, zde tomu bylo naopak (převažovaly tvary s koncovkou *-í*).

Pouhým nahlédnutím do jiných korpusů jsem se však ujistila, že i substantivum *svatyně* v Gpl. disponuje dubletou. Po dalším pátrání jsem zjistila, že i v korpusu SYN2015 se tvar *svatyň* v Gpl. nachází, a to celkem 11 krát. Tato nesrovnalost vznikla v důsledku chyby ve značkování korpusu. Tvar *svatyň* byl totiž označován jako tvar nominativu, a proto nebyl mým dotazem vyhledán.

Co se však týká substantiva *kuchyně*, zde jsem variantní tvar skutečně neobjevila a můžu tak potvrdit stanovisko Mluvnice češtiny 1, že se v Gpl. *kuchyně* vyskytuje vždy koncovka *-í*. Domnívám se, že zde může hrát roli také skutečnost, že substantivum *kuchyně* má dubletní tvary podle vzoru *růže* i *píseň* (*kuchyně/kuchyň* v Nsg.), a proto podle vzoru *píseň* přebírá tvar Gpl. s koncovkou *-í*. U těchto tvarů navíc dochází k významovému rozlišení (*kuchyně* – způsob přípravy jídla, *kuchyň* – místnost pro přípravu jídel).

4.2.5 Faktory ovlivňující volbu koncovky

U substantiv, ve kterých jsme v korpusu našli obě varianty koncovek, jsem se pokusila vyvodit eventuální faktory, jež by mohly mít vliv na volbu koncovky. Abych mohla objektivně posoudit, zda je volba koncovky nějak ovlivněná, rozhodla jsem se nejdříve vybrat ty lexémy, u nichž byla v Gpl. každá koncovka zastoupená alespoň pěti výskyty.

V tomto vzorku jsem pak zkoumala vliv jazykových činitelů, které uvádí např. MČ2. Jedná se o činitele formální (tvaroslovné a slovotvorné), sémantické, slohové a syntaktické (viz kap. 1.1.5)

Formální činitele

Silná tendence k nulovému zakončení se potvrdila u jmen označujících osoby, přechýlených pomocí sufixu *-yn(ě)*. U obecných substantiv místních (neosobních) a tedy nepřechýlených převažovala koncovka *-í*. Vliv délky slova, počtu slabik, případně jiných formálních činitelů jsem nevy pozorovala.

Sémantické činitele

Zkoumáním tvarů v jejich přirozeném kontextu se neprokázalo užití žádné z variant k sémantické diferenciaci. Ve vzorku jsem našla užití obou variant ve stejném významu.

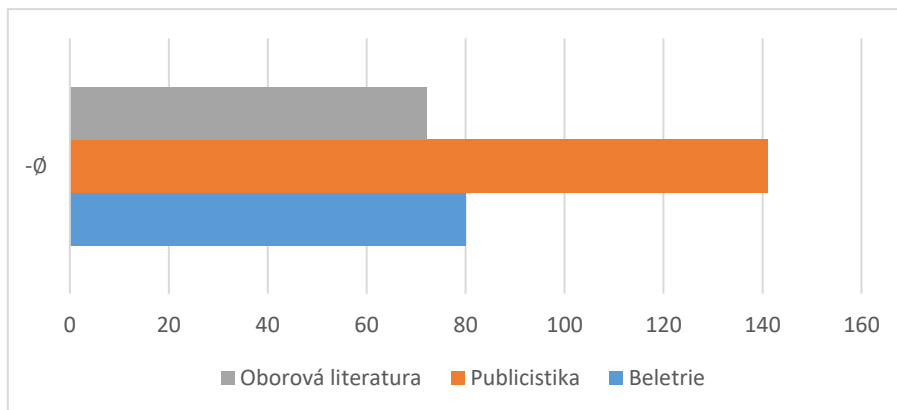
Slohové činitele

Za účelem posouzení stylové charakteristiky tvarů jsem zkoumala, z jakých dokumentů jednotlivé doklady pramení. Protože často z jednoho zdroje pocházelo i několik desítek stejných tvarů, započítala jsem každý konkrétní dokument pouze jedenkrát. Následně jsem tyto dokumenty přiřadila k textovým typům, abych mohla posoudit distribuci koncovek v každém z nich.

Jako první jsem se zaměřila na jména osobní:

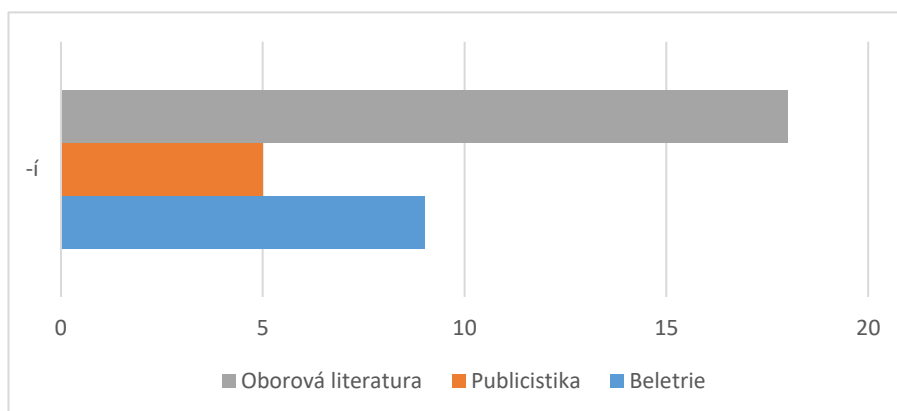
- Tvar *kolegyň* se objevil ve 30 beletristických textech, 31 textech oborové literatury a v 68 publicistických textech. Tvar *kolegyní* se vyskytl v každém textovém typu jedenkrát.
- Tvar *žákyň* se objevil v 11 beletristických, 15 oborových a 35 publicistických textech. Tvar *žákyní* se objevil pouze v 1 dokumentu publicistickém.
- Tvar *bohyně* se objevil v 15 beletristických, 9 oborových a 7 publicistických dokumentech. Tvar *bohyní* se objevil v 11 oborových, 8 beletristických a 1 publicistickém dokumentu.
- Tvar *zaměstnankyň* se objevuje v 7 beletristických, 10 oborových a 25 publicistických textech. Tvar *zaměstnankyní* se objevil pouze v 1 publicistickém textu.
- Tvar *otrokyň* se objevil ve 12 beletristických, 3 oborových a 3 publicistických dokumentech. Tvar *otrokyní* se objevil ve 2 oborových a 1 publicistickém dokumentu.
- Tvar *hospodyň* se objevil v 5 beletristických, 4 oborových a 3 publicistických dokumentech. Tvar *hospodyní* se objevil ve 4 oborových dokumentech.

Zjistila jsem, že nulová koncovka se nejčastěji vyskytovala v publicistice (141 dokumentů), v menší míře potom také v beletrii (80 dokumentů) a oborové literatuře (72 dokumentů).

Graf 4 - Výskyt nulové koncovky v typech textů

Méně frekventovaná koncovka *-í* byla nejčastěji užitá v textech oborové literatury (18 dokumentů). Ojedinele se objevovala v beletrii (9 dokumentů) a vzácně v publicistice (5 dokumentů).

Graf 5 - Výskyt koncovky *-í* v typech textů

Jména neosobní jsem podrobila stejnému průzkumu:

- Tvar jesyní se objevil ve 47 beletristických, 45 oborových a 66 publicistických textech. Tvar jesyň se objevil v 10 beletristických, 14 oborových a 6 publicistických textech.

- Tvar svatyň se objevil v 1 beletristickém, 3 oborových a 4 publicistických textech Tvar svatyní se objevil v 11 beletristických, 18 oborových a 13 publicistických textech.

Nulová koncovka se celkově nejčastěji objevovala v oborové literatuře, o něco méně pak v beletrii a publicistice.

Naopak koncovka *-í* se v publicistice vyskytovala velmi hojně. V menší míře se vyskytovala také v beletrii a oborové literatuře.

Mým dalším záměrem bylo vyhledání stylových faktorů, jež vymezuje např. NESČ (Minářová, 2017), v konkrétních dokumentech a posoudit tak jejich možný vliv na daný komunikát a tudíž i na výběr výrazových prostředků včetně zkoumaných tvarů. Jednalo se o velmi pracný proces, při němž jsem analyzovala jednotlivé dokumenty a abstrahovala z nich informace jako je např. funkce komunikátu, ráz komunikátu, pravděpodobný cíl a záměr autora atd. Vycházela jsem pouze z dat, která poskytuje korpus SYN2015, proto jsem do průzkumu nezařadila subjektivní stylové faktory, o kterých korpus nepodává dostatek informací. V praxi však tento průzkum doprovázela celá řada komplikací. Rozsah kontextu, který lze v korpusovém manažeru zobrazit nebyl vždy dostatečný k posouzení všech faktorů a musela jsem se uchýlovat k pouhé dedukci. Navíc počet dokumentů, v nichž se vyskytovala koncovka nulová, je mnohem větší než počet dokumentů dokládajících koncovku *-í* a tudíž nemohu uvést výsledky podložené konkrétními čísly, protože z nich nevyplývají relevantní zobecnění. Uvádím tedy alespoň poznatky získané tímto průzkumem (platí pro jména označující osoby i pro jména neosobní):

1. Na základně kontextu, který jsem měla k dispozici u jednotlivých dokumentů, jsem rozpoznala tyto funkce textu: prostě sdělná, esteticky sdělná a v menší míře funkce odborně sdělná.
2. V textech s funkcí prostě sdělnou a esteticky sdělnou se vyskytují oba tvary bez prokazatelné motivace. Tvary s koncovkou *-í* tvoří podstatně menší část vzorku, jejich velká část byla součástí textů s funkcí odborně sdělnou. Domnívám se tedy, že u textů s funkcí odborně sdělnou je výskyt koncovky *-í* nejpravděpodobnější.
3. Čím oficiálnější je ráz komunikátu, tím pravděpodobnější je výskyt tvarů s koncovou *-í*.

Pro úplnost také připomínám, že vzhledem k charakteru korpusu SYN2015 jsou všechny doklady součástí textů psaných, veřejných a současných.

S ohledem na tyto výsledky se domnívám, že varianty Gpl. jmen na *-ice(e)* a *-yn(ě)* jsou stylově rovnocenné a volba koncovky je podmíněna individuálním úsudkem mluvčího/autora, tzn. faktory subjektivními.

Syntaktické činitele

Jako poslední jsem pozorovala vliv lexikálního okolí (kolokace). Zvláště jsem si všímala, zda se v dokladech objevuje vázanost tvarů s předložkami, jež výběr varianty často ovlivňuje. Ani výsledky tohoto šetření neprokázaly vliv na volbu varianty.

4.2.6 Shrnutí

Výzkumným vzorkem byly plurálové tvary genitivu feminin zakončených v základním tvaru (Nsg.) na *-yn(ě)*. Tento vzorek pocházel především z oborové literatury (42 %) a publicistiky (37 %). Zbylých 21 % materiálu pocházelo z krásné literatury.

Díky možnostem korpusového manažeru jsem získala frekvenční údaje všech nalezených tvarů, s nimiž jsem mohla dále pracovat. Ze všech zkoumaných substantiv se projevila silná tendence k nulovému zakončení v Gpl. u jmen označujících osoby, přičemž u většiny z nich byl tvar s nulovou koncovkou jediným doloženým. Pouze u substantiva *bohyně* bylo v korpusu nalezeno více tvarů s koncovkou *-í* než tvarů bez koncovky. Koncovka *-í* dále převažovala u všech neosobních jmen, přičemž u substantiva *kuchyně* byly nalezeny pouze tvary s koncovkou *-í*.

Dále jsem se zaměřila na tvary s dubletní koncovkou v Gpl. Nejvíce se dubletnost projevila ze jmen označujících osoby u: *kolegyně*, *žákyně*, *bohyně*, *zaměstnankyně* a *otrokyně* a ze jmen neosobních u: *jeskyně* a *svatyně*. U těchto substantiv jsem se pokusila vyhledat vliv jazykových faktorů (formálních, sémantických, stylových a syntaktických) na volbu jejich koncovky v Gpl., ten se však nepodařilo prokázat. Zajímavé výsledky však přinesl průzkum textových typů, z nichž doklady jednotlivých koncovek pochází. U jmen označujících osoby byly tvary s nulovou koncovkou nejčastěji použity v publicistice, zatímco tvary s koncovkou *-í*

v oborové literatuře. U jmen neosobních je situace opačná. Největší část tvarů s nulovou koncovkou pocházela z textů oborové literatury a většina tvarů s koncovkou *-í* byla součástí textů publicistických.

4.3 Feminina zakončená na *-ic(e)*

4.3.1 Metodologie sběru dat

Výchozí nastavení KonTextu jsem změnila stejným způsobem jako u přechodného výzkumu. K vyhledání všech tvarů feminin v Gpl. zakončených v Nsg. na *-ic(e)* jsem zadala do dotazového řádku dotaz ve formě:

```
[tag="N.FP2.*"&lemma_lc=".*ice"]
```

Po vyhledání dotazu jsem získala konkordanční seznam celkem 46205 výskytů. Z nich jsem posléze vyselektovala apelativa (obecná jména) s frekvencí minimálně 100 výskytů, která podrobím dalšímu zkoumání. (Původní vzorek tvořila z velké části propria s nulovou koncovkou v Gpl.) Vzhledem k velikosti vzorku jsem data dále manuálně netřídila, chybovost korpusu se na první pohled nijak výrazně neprojevila.

4.3.2 Popis výzkumného vzorku

Ke zkoumání jsem vybrala 54 nejfrekventovanějších substantiv, u nichž jsem vytřídila nežádoucí tvary Isg. Vzniklý vzorek tvořilo 29163 výskytů. Frekvence jednotlivých lemmat znázorňuji v tabulce:

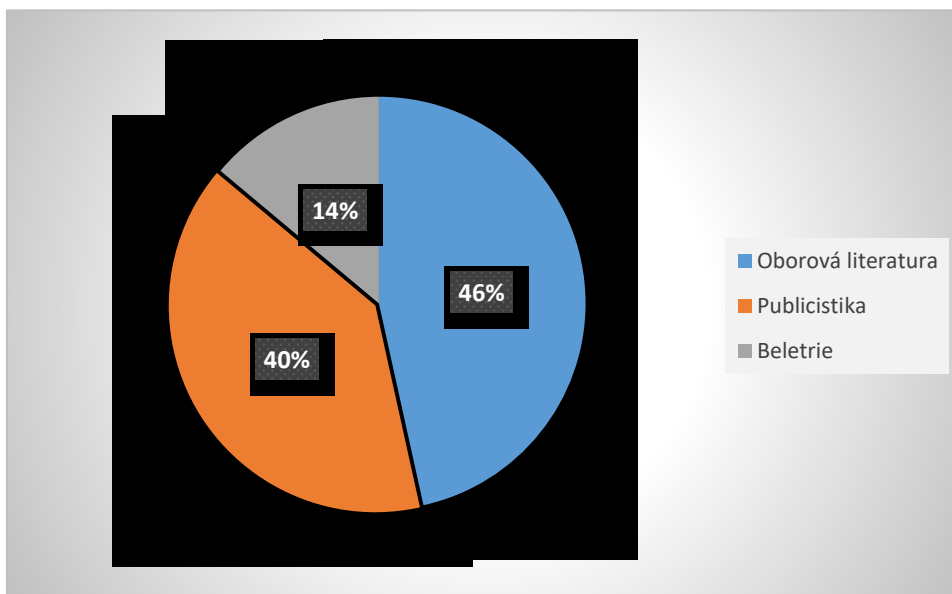
Lemma	Frekvence	Lemma	Frekvence
Silnice	2591	Ambice	237
Částice	2406	Čarodějnice	220
Ulice	2167	Číslice	211
Hranice	2152	Směrnice	208
Investice	1900	Ložnice	201
Stanice	1775	Pohlednice	196
Nemocnice	1308	Družice	190
Rovnice	1208	Definice	184
Pozice/posice	1072	Dlaždice	187

Lemma	Frekvence	Lemma	Frekvence
Dálnice	1005	Tvárnice	185
Vesnice	815	Popelnice	181
Tradice	760	Dispozice	177
Sklenice	548	Sinice	171
Souřadnice	540	Břidlice	165
Krabice	479	Expedice	154
Dvojice	454	Radnice	146
Učebnice	412	Akvizice	149
Samice	403	Plodnice	147
Lavice	391	Věznice	146
Opice	343	Kolejnice	138
Slepice	332	Kompozice	121
Vinice	318	Hlavice	121
Expozice	309	Ústřice	115
Rukavice	303	Tanečnice	114
Borovice	285	Matice	112
Železnice	260	Koalice	111
Police	239	Dělnice	101

Tabulka 3 - Frekvence jmen na -ice(e)

Výzkumný vzorek tvoří 12 jmen přejatých (v tabulce tučně) – *investice*, *pozice/posice*, *tradice*, *expozice*, *ambice*, *definice*, *dispozice*, *expedice*, *akvizice*, *kompozice*, *ústřice*, *koalice* – a 42 jmen domácích.

I zde uvádím rozložení vzorku v jednotlivých textových skupinách.

Graf 6 - Rozložení 2. vzorku v typech textů ČNK

4.3.3 Frekvence koncovek genitivu plurálu

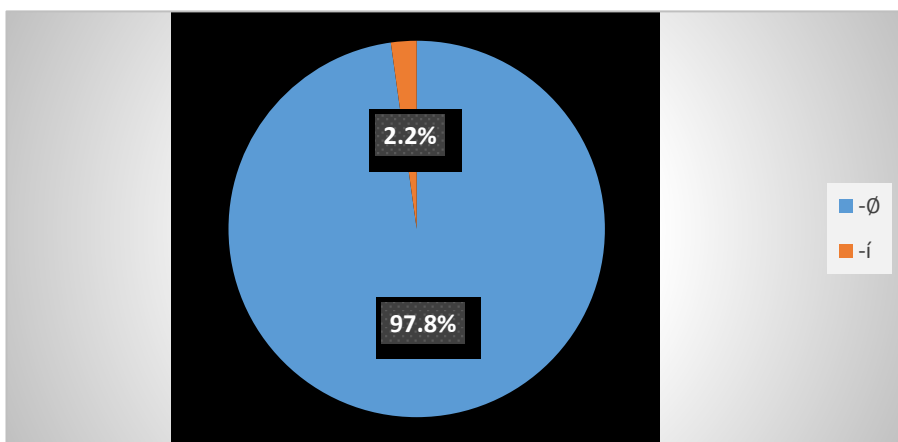
Opět jsem využila funkce k vyhledání frekvence všech nalezených slovních tvarů a v tabulce níže uvádím zvlášť frekvenci tvarů s nulovou koncovkou a koncovkou *-í*.

Feminina	-∅	-í	Feminina	-∅	-í
Silnice	2588	3	Ambice	37	200
Částice	2406	0	Čarodějnice	220	0
Ulice	2167	0	Číslice	211	0
Hranice	2152	0	Směrnice	208	0
Investice	1889	11	Ložnice	201	0
Stanice	1774	1	Pohlednice	196	0
Nemocnice	1308	0	Družice	189	1
Rovnice	1208	0	Definice	158	26
Pozice/posice	1070	2	Dlaždice	187	0
Dálnice	1005	0	Tvárnice	185	0
Vesnice	815	0	Popelnice	181	0
Tradice	760	0	Dispozice	177	0
Sklenice	548	0	Sinice	171	0
Souřadnice	540	0	Břidlice	165	0
Krabice	479	0	Expedice	137	17
Dvojice	454	0	Radnice	146	0
Učebnice	412	0	Akvizice	145	4
Samice	403	0	Plodnice	147	0
Lavice	391	0	Věznice	146	0
Opice	343	0	Kolejnice	138	0
Slepice	332	0	Kompozice	120	1
Vinice	318	0	Hlavice	121	0
Expozice	304	5	Ústřice	115	0
Rukavice	302	1	Tanečnice	114	0
Borovice	285	0	Matice	112	0
Železnice	260	0	Koalice	108	3
Police	239	0	Dělnice	101	0

Tabulka 4 - Frekvence koncovek v genitivu plurálu jmen na *-ic(e)*

Výzkumný vzorek obsahuje celkem 275 tvarů s koncovkou *-í* (0,9 %) a 28888 tvarů s nulovou koncovkou (99,1 %). Protože i v tomto vzorku jsou lemmata zastoupena nerovnoměrně, např. tvary slova *pozice/posice* se objevují celkem 1072 krát zatímco tvary slova *dělnice* pouze 101 krát, je finální poměr koncovek poněkud zkreslený. V případě, že by v témže vzorku bylo každé substantivum

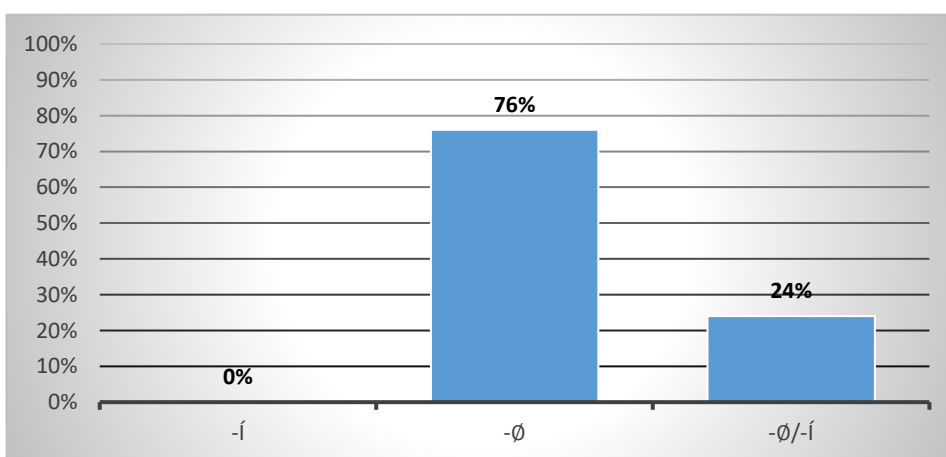
zastoupené stejným počtem dokladů, byl by podíl tvarů s koncovkou *-í* 2,2% a podíl tvarů s nulovou koncovkou 97,8%.

Graf 7 - Podíl tvarů genitivu plurálu jmen na *-ic(e)*

Z výzkumu vyplývá, že nulová koncovka v Gpl. převažuje, zatímco pozice varianty s koncovkou *-í* je silně periferní (vyskytuje se ještě méně než u feminin na *-yn(ě)*).

U substantiv domácího původu je téměř ve všech dokladech koncovka nulová. Jména přejatá v užití koncovky kolísají, nicméně se i zde projevuje tendence k distribuci koncovky nulové. Výjimkou jsou tvary substantiva *ambice*, z nichž výrazně převládají ty delší s koncovkou *-í*. Pouze koncovku *-í* nemá v Gpl. žádný z lexémů. V následujícím grafu uvádím procentuální zastoupení koncovek.

Graf 8 - Procentuální zastoupení koncovek v genitivu plurálu jmen na *-ic(e)*

4.3.4 Dubletní koncovka

Dubletní koncovka se objevila v Gpl. substantiv *ambice, definice, expedice, investice, expozice, akvizice, silnice, koalice, pozice/posice, stanice, družice, rukavice* a *kompozice*. Především se jedná o jména přejatá s výjimkou substantiv *silnice, družice* a *rukavice*. Nicméně užití koncovky *-í* v Gpl. jmen domácího původu jsem zaznamenala pouze v 1 až 3 dokladech, což není dostatečný materiál k vyvození jakýchkoliv objektivních závěrů. Dubletní koncovku mají, tak jak uvádí mluvnice, převážně jména převzatá z latiny.

K dalšímu rozboru dubletních tvarů jsem se rozhodla podrobit ta substantiva, jež splňovala kritérium alespoň 5 výskytů obou koncovek. Zadaným podmínkám vyhovují pouze substantiva přejatá z latiny: *investice, expozice, definice, ambice, expedice*.

4.3.5 Faktory ovlivňující volbu koncovky

U substantiv, ve kterých jsem v korpusu našla obě varianty koncovek alespoň 5 krát, jsem se pokusila vyvodit eventuální faktory, jež by mohly mít vliv na volbu koncovky.

V tomto vzorku jsem pak zkoumala vliv jazykových činitelů, podobně jako v předešlém průzkumu. Připomínám, že se jedná o činitele formální (tvaroslovné a slovtvorné), sémantické, slohové a syntaktické (viz kap. 1.1.5)

Formální činitele

U všech zkoumaných substantiv se projevila v Gpl. silná tendence k nulovému zakončení a volba koncovky *-í* se jeví jako okrajová. Pouze u substantiva *ambice* je trend opačný. Dalo by se uvažovat o vlivu délky slova, protože jako jediné z pěti zkoumaných má pouze 3 slabiky. Takové tvrzení však nemůžu nijak podložit.

Sémantické činitele

Zvlášť důkladně jsem se zaměřila na mnohovýznamová slova *expedice* (ve smyslu výpravy nebo expedování zboží) a *expozice* (označení vystavených předmětů nebo doby/délky vystavení, popř. úvodní část díla), u kterých jsem předpokládala

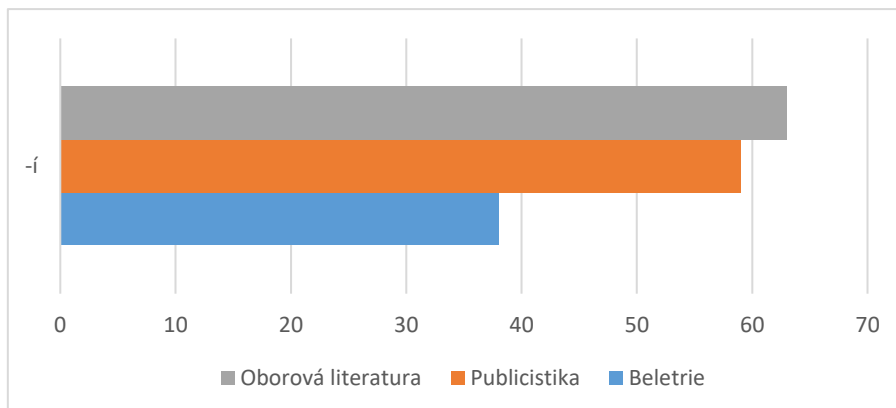
možnost motivace ve volbě koncovky za účelem sémantické diferenciaci. V případě substantiva *expozice* se tato motivace neprokázala. Obou tvarů bylo užito jak ve smyslu výstavy, tak ve významu určité doby. U substantiva *expedice* jsem našla doklady obou tvarů užitých ve významu výpravy. Ve smyslu expedování se objevil pouze tvar bez koncovky. Domnívám se však, že materiál obsahující tvary *expedici* není dostatečně velký (pouze 17 výskytů), abych z tohoto poznatku mohla vyvodit jakékoliv zobecnění. Zkoumáním tvarů v jejich přirozeném kontextu se ani zde neprokázalo užití žádné z variant k sémantické diferenciaci.

Slohové činitele

Ke zkoumání potenciálních stylových faktorů u vybrané skupiny přejatých substantiv, jsem použila stejný postup jako u jmen na *-yn(ě)* s tím rozdílem, že jsem zkoumala pouze původ tvarů s koncovkou *-í*. Protože se jedná vesměs o termíny, dá se očekávat, že se budou vyskytovat mnohem častěji v oborové literatuře než v beletrii (bez ohledu na koncovku v Gpl.) V tomto případě jsem si tedy stanovila za cíl zjistit, zda ve tvarech s koncovkou *-í* dominuje jiný typ textu než oborová literatura. Zkoumala jsem původní prameny (typy textů) dokladů, přičemž každý dokument jsem započítala pouze jedenkrát.

- Tvar *investicí* se objevil v 8 oborových textech.
- Tvar *expozicí* se objevil ve 2 oborových a 3 publicistických textech.
- Tvar *definicí* se objevil v 16 oborových a 2 beletristických textech.
- Tvar *ambicí* se objevil v 31 oborových, 31 beletristických a 53 publicistických textech.
- Tvar *expedicí* se objevil v 6 oborových, 5 beletristických a 3 publicistických textech.

Koncovka *-í* se nejčastěji vyskytovala v oborové literatuře (32 dokumentů). V beletrii (7 dokumentů) se objevila koncovka *-í* pouze v Gpl. substantiv *expedice* a *definice*. V publicistice (6 dokumentů) u substantiv *expozice* a *expedice*.

Graf 9 - Výskyt koncovky *-í* v typech textů

Frekvence jednotlivých substantiv (bez ohledu na koncovku) koresponduje s typy textů, jež jsou svým zaměřením blízké danému významu slova. Proto je i rozložení výskytu koncovky *-í* v uvedených typech textů dáno konkrétním významem slova a nikoliv vlivem určitého stylového faktoru.

Podobně jako u jmen na *-yn(ě)* jsem se i zde pokusila vysledovat objektivní stylové faktory, které by mohly mít vliv na volbu koncovky. Vzhledem ke zkušenostem s vyhledáváním těchto faktorů u jmen na *-yn(ě)* a také proto, že tvarů s nulovou koncovkou jsou ve vzorku tisíce a není v mých silách všechny dokumenty důkladně zhodnotit, rozhodla jsem se v tomto případě zaměřit na funkci a ráz komunikátu.

Situace u jmen na *-ic(e)* byla mnohem přehlednější. Doklady těchto tvarů jsem sice našla rovněž v textech s funkcí prostě sdělnou, odborně sdělnou i esteticky sdělnou, nicméně jejich rozložení bylo vyhraněnější. Tvary s nulovou koncovkou se vyskytovaly především v odborných knihách a tradiční publicistice. Jednalo se hlavně o texty s funkcí odborně sdělnou. Obecně lze říci, že jejich použití je typické pro komunikáty oficiálního rázu. Tvary s koncovkou *-í* byly častěji součástí prozaických textů, volnočasových časopisů apod. Jednalo se tedy většinou o texty s polooficiálním rázem. Zajímavé je, že i v tomto průzkumu se u substantiva *ambice* projevil opačný trend. Tvary s koncovkou se objevily spíše v textech oficiálního rázu (např. tradiční

publicistika, odborná literatura), zatímco tvary bez koncovky byly doloženy hlavně v beletrii či populárně naučné literatuře.

Syntaktické činitele

Průzkumem nejbližšího kontextu a kolokací jsem neshledala žádný vliv syntaktických faktorů na volbu koncovky.

4.3.6 Shrnutí

Plurálové tvary genitivu feminin zakončených v základním tvaru (Nsg.) na *-ic(e)*, jež byly materiálových východiskem tohoto výzkumu, pocházely ze 46 % z oborové literatury, ze 40 % z publicistiky a ze 14 % z beletrie.

Po získání frekvenčních údajů k jednotlivým tvarům jsem pozorovala výrazné zastoupení tvarů s koncovkou nulovou (97,8 % všech tvarů), která ve všech případech s výjimkou substantiva *ambice* jasně převažovala. Periferně užívaná koncovka *-í* se vyskytovala zejména u jmen latinského původu a jen velmi vzácně (1 až 3 výskyty) u jmen domácích.

Největší projev dubletnosti jsem zachytila u několika substantiv přejatých z latiny (*investice, expozice, definice, ambice, expedice*), které jsem podrobila další analýze ke zjištění možného vlivu na volbu koncovky. Ze všech zkoumaných jazykových faktorů se ani zde žádný s jistotou nepotvrdil. Je však velmi pravděpodobné, že volbu koncovky ovlivňuje funkce a ráz komunikátu. U odborných textů oficiálního rázu totiž jasně převažovala nulová koncovka a v textech polooficiálních (např. beletrie, volnočasový tisk) koncovka *-í*. I zde jsem provedla průzkum textových typů. Ukázalo se, že koncovka *-í* se ve většině případů objevuje v textech oborové literatury. Domnívám se však, že tomu tak je hlavně proto, že se jedná o tvary lexémů, které jsou pro oborovou literaturu typické.

4.4 Porovnání výsledků výzkumu s odbornou literaturou

Ve srovnání s tradičními mluvicemi (mimo AGSČ a MSC1, poskytují korpusová data poměrně přesný obraz variantnosti (nejen pádových) tvarů. Ačkoliv jsem se prostřednictvím výzkumu přesvědčila, že systém distribuce variantní

koncovky v Gpl. nelze zcela přesně vymezit, získala jsem cenná data, která nyní mohu porovnat s pojetím, které prezentuje výše uvedená odborná literatura (včetně AGSČ, MSČ1, které jsou rovněž na korpusových datech založené).

Všechny zmiňované mluvnice připouštějí v rámci tvarů Gpl. jmen na *-ic(e)* a *-yn(ě)* distribuci nulové koncovky, popřípadě dublety *-Ø/-í*. Avšak žádná z nich nezmiňuje existenci tvarů, u nichž se v Gpl. vyskytuje výlučně koncovka *-í*. Během mého výzkumu se výhradní distribuce koncovky *-í* projevila pouze u substantiva *kuchyně*, nicméně ve studii Jany Marie Tuškové se tato skutečnost prokázala také u substantiv *bachyně*, *hlohyně*, *mochyně* a *tchyně*, která jsem do mého výzkumu nezařadila pro jejich nízkou frekvenci.

Data získaná výzkumem převážně souhlasí s pojetím problematiky v mluvniciích. Potvrdila se převaha nulové koncovky v Gpl. jmen označujících osoby na *-yn(ě)* a většiny jmen na *-ic(e)*. Koncovka *-í* převládala v Gpl. neosobních jmen na *-yn(ě)* a často se objevovala u jmen latinského původu na *-ic(e)*. I toto studované mluvnice zmiňují.

Autoři MČ2 uvádí, že se za základní (s ohledem na současný jazyk) považuje formant *-í*, ale z historického hlediska původní je formant nulový. Na základě výsledků analýzy mohu potvrdit silný vliv historického faktoru. Dále pak v distribuci koncovky figuruje faktor slootovorný a u jmen na *-ic(e)* je volba ovlivněna také původem lexému. Na základě těchto faktorů rozděluje jména na *-ic(e)* a *-yn(ě)* do skupin i odborná literatura. Vliv dalších jazykových činitelů se rozбором materiálu neprokázal. Působení jakýchkoliv dalších faktorů nezmiňují ani zkoumané mluvnice, předpokládám tedy, že volba koncovky v Gpl. jmen na *-ic(e)* a *-yn(ě)* není jinak podmíněna.

Zvlášť bych chtěla poukázat na význam mluvnice založených na korpusových datech (tj. AGSČ a MSČ1). Tyto publikace kromě již jmenovaného rozdělení poukazují na příklady dalších substantiv, která jsou v rámci variantnosti něčím specifická. Obzvlášť MSČ1 předkládá podrobný seznam substantiv, která se, byť jen mírně, vymykají obecnému vymezení. Jedná se zejména o distribuci koncovky *-í*, která je u různých jmen více či méně běžná. Právě tuto nepravidelnost zmíněný seznam postihuje. Tradiční mluvnice se jednotlivým substantivům takto podrobně nevěnují, a proto výsledky mého výzkumu korespondují nejvíce s mluvniciemi založenými na

korpusových datech. Potvrzuje se tak, že základní rozdělení na základě původu lexému či slovotvorného faktoru není definitivní. AGSČ navíc svá tvrzení dokládá konkrétními ukázkami vět z korpusů.

Dále bych zmínila konkrétní oblasti, ve kterých se data získaná analýzou korpusu s tvrzením mluvnic rozcházejí:

1. Výzkum jasně prokázal, že jména domácího původu zakončená na *-ic(e)* mají (až na zanedbatelné výjimky) vždy koncovku nulovou. Marie Čechová však v mluvnici *Čeština – řeč a jazyk* uvádí, že se dubletní koncovka vyskytuje také u apelativ odvozených (např. *dělnice*⁸). Konkrétně substantivum *dělnice* se ve tvaru Gpl. v korpusu SYN2015 vyskytlo celkem 101 krát, ale pouze ve tvaru s koncovkou nulovou. Tudíž toto tvrzení výzkum vyvrací.
2. Zkoumáním dubletních tvarů jsem zjistila, že se substantivum *ambice* vymyká pravidlům distribuce a ačkoliv se jedná o apelativum převzaté z latiny v Gpl. se častěji projevuje koncovka *-í*. Pouze v AGSČ a v MSČ1, které jsou jedinými mluvnicemi čerpajícími z korpusových dat (ze všech zkoumaných v této práci), autoři upozorňují, že u substantiva *ambice* je tvar s koncovkou běžný. AGSČ dokonce doplňuje, že tvar s koncovkou převládá. Tímto poznatkem se potvrzuje přínos korpusů a také smysl jejich užívání při úpravách kodifikace.
3. Podobně i Gpl. substantiva *bohyně* vykazoval opačný trend v distribuci koncovky. V korpusovém materiálu převládal tvar *bohyní* nad tvarem *bohyně* v poměru 81:39. Ve studovaných mluvnicích jsem argument k tomuto neobvyklému jevu nenalezla a ani podrobnou analýzou korpusových dat se příčinu nepodařilo odhalit. MSČ1 sice zmiňuje, že se v Gpl. substantiva *bohyně* koncovka *-í* někdy nachází, ale nepíše se zde o její dominanci nad koncovkou nulovou.

⁸ Substantivum *dělnice* ve skutečnosti vzniklo transflexí (konverzí) ze substantiva *dělník*.

5. Zodpovězení výzkumných otázek

Analýzou a následnou syntézou informací získaných rozborem 6 současných mluvnic a korpusovým výzkumem jsem dospěla k závěrům, jež mi umožňují zodpovědět stanovené výzkumné otázky.

VO1: Koresponduje úzus reprezentovaný korpusem se stanovisky v odborné literatuře?

Provedený výzkum rozhodně nereflektuje úzus reprezentovaný skutečným korpusem, jedná se pouze o malou sondu do jazyka textů korpusu SYN2015 za účelem získání dat o distribuci koncovky v Gpl. Výsledky tohoto průzkumu až na pár výjimek odpovídají stanoviskům odborné literatury. Podrobné porovnání výsledků výzkumu s odbornou literaturou uvádím v kapitole 4.4.

VO2: Lze určit, které tvary jsou vývojově progresivní?

Výzkum korpusového materiálu prokázal centrální postavení nulové koncovky jak u substantiv na *-ic(e)*, tak u substantiv na *-yn(ě)*. Jako vývojově progresivní se tedy jednoznačně jeví tvary s nulovou koncovkou v Gpl.

VO3: Jaké faktory mají vliv na volbu koncovky?

Realizovaný výzkum potvrdil stanoviska odborné literatury, jež vymezují tendence plurálových tvarů genitivu ke konkrétnímu zakončení na základě lexikálně sémantického faktoru (osobovost/neosobovost u jmen na *-yn(ě)*) a vlivu původu lexému (domácí/přejatá jména na *-ic(e)*). Centrální postavení nulové koncovky navíc poukazuje na přetrvávající vliv historický. Vliv dalších faktorů korpusový výzkum s jistotou neprokázal.

VO4: Je popis tvarové variantnosti v Gpl. feminin zakončených formantem *-ic(e)* a *-yn(ě)* v současných mluvnicích dostačující, nebo existují prokazatelné informace, které v popisu chybí?

Myslím si, že závěry tohoto výzkumu mě nečiní kompetentní natolik, abych mohla zhodnotit dostatečnost popisu zkoumané problematiky v současných mluvnicích. Můžu však potvrdit, že výzkum odhalil nepravidelnosti, na které současné mluvnice upozorňují jen zřídka. Zde shledávám obrovský přínos odborné literatury založené na korpusových datech, v nichž se popis tvarové variantnosti jeví jako nejspolehlivější.

VO5: Zmiňuje odborná literatura v rámci tvarové variantnosti v Gpl. feminin zakončených formantem *-ic(e)* a *-yn(ě)* možné vlivy na volbu koncovky?

Kromě již zmíněného faktoru lexikálně sémantického a vlivu původu slova analyzovaná literatura další vlivy na volbu koncovky neuvádí.

VO6: Shodují se jednotlivé mluvnice v popisu problematiky?

Na tomto místě bych první zmínila MČ2, která se jako jediná ze studovaných gramatik podrobně zabývá variantností v samostatné kapitole. Obecný popis plurálových tvarů genitivu substantiv na *-ic(e)* a *-yn(ě)* je pak ve všech analyzovaných mluvnicích v podstatě totožný. Drobné odchylky jsem pozorovala pouze ve způsobu uchopení této problematiky. Podrobnější komentář uvádím v kapitole 2.7 nebo případně v kapitole 4.4. Větší rozdílnost popisu se jinak projevuje až u praktických příkladů. Mluvnice založené na korpusových datech jsou v tomto směru zpracovány podstatně lépe.

Závěr

Cílem předkládané bakalářské práce bylo aktualizovat data studie Jany Marie Tuškové *Variantní tvary v deklinaci vzoru růže* a současně popsat problematiku variantnosti v deklinaci feminin se zakončením v nominativu singuláru na *-ic(e)* a *-yn(ě)*. Mým záměrem bylo také poukázat na stav popisu této problematiky v současných mluvnicích a získané poznatky ověřit praktickou analýzou.

Celou práci jsem vystavěla na základě výzkumných otázek, které jsem si položila, a které zmiňuji v samotném úvodu. Po první kapitole, která tvoří teoretický podklad této práce, jsem se zaměřila na popis problematiky v současných mluvnicích. Ukázalo se, že se všechny studované publikace ve svých přístupech víceméně shodují. Případné odchylky i jiné postřehy jsem komentovala v rámci dané kapitoly. Zjistila jsem, že mluvnicе kromě vlivu slovotvorby a původu slova, další faktory ovlivňující volbu koncovky v Gpl. jmen na *-ic(e)* a *-yn(ě)* neuvádí. Další otázkou bylo možné zodpovědět až na základě výsledků korpusové analýzy. Za tímto účelem jsem provedla výzkum v aktuálně nejnovějším synchronním psaném korpusu SYN2015.

Nejprve jsem analyzovala skupinu tvarů Gpl. substantiv na *-yn(ě)* a následně jsem stejný postup uplatnila u plurálových tvarů genitivu substantiv na *-ic(e)*. Začala jsem vyhledáním frekvenčních údajů o jednotlivých tvarech a následně jsem se pokusila formulovat prokazatelná zobecnění. Získané informace jsem pro splnění stanovených cílů dále rozvíjela. Sledovala jsem umístění jednotlivých tvarů v jejich přirozeném kontextu i rozložení v typech textů za účelem posouzení možných faktorů ovlivňujících volbu koncovky.

Z průzkumu vyplynulo následující:

System ČNK není naprosto bezchybný a při práci s ním je třeba jisté obezřetnosti a prozíravosti k zachycení jeho možných nedostatků. S takovým přístupem však korpus umožňuje čerpat mnoho cenných informací o jazyce a na základě těchto reálných dat vytvářet lingvistický výzkum.

Ve skupině feminin zakončených v základním tvaru na *-yn(ě)* zřetelně převažuje vývojově starší nulová koncovka. Bylo nalezeno celkem 74,8 % dokladů s nulovou koncovkou a 25,2 % dokladů s koncovkou *-í*. Tendence k nulovému zakončení se projevila u všech jmen označujících osoby s výjimkou substantiva

bohyně, kde byl poměr koncovky nulové a koncovky *-í* 39:81. Dubletní koncovka se vyskytovala u všech substantiv neosobních s výjimkou substantiva *kuchyně*, u něhož se navíc objevil pouze tvar s koncovkou *-í*. V minimálním počtu se koncovka *-í* objevila také u několika názvů osob.

Ve druhé skupině, u feminin zakončených v základním tvaru na *-ic(e)* rovněž dominovalo nulové zakončení. Bylo nalezeno celkem 97,8 % dokladů s nulovou koncovkou a pouze 2,2 % dokladů s koncovkou *-í*. Tendence k nulovému zakončení je zde tedy ještě markantnější. Okrajově užívaná dubletní koncovka se vyskytovala zejména u jmen přejatých z latiny a velmi mírné kolísání jsem zaznamenala i u několika jmen domácích. Výhradní distribuce koncovky *-í* nebyla v tomto případě vůbec doložena, nicméně u substantiva *ambice* byla častější než koncovka nulová.

V obou skupinách se nulová koncovka jeví jako vývojově progresivní.

Vliv jazykových faktorů (formálních, sémantických, slohových, syntaktických) na volbu koncovky se nepodařilo jistě prokázat ani u jedné skupiny. Na základě výsledků, které přinesl průzkum stylových faktorů, se však domnívám, že na volbu koncovky může mít vliv funkce komunikátu a míra jeho oficiálnosti.

V poslední kapitole této práce jsem získané informace porovnávala se stanovisky vybraných mluvnic. Ačkoliv se hodnocení problematiky variantních tvarů v odborných publikacích mírně liší, zjistila jsem, že až na pár výjimek koresponduje s území reprezentovaným korpusem. Na objevené nedostatky jsem se pokusila upozornit a nejasná tvrzení zpřesnit či doplnit.

Nedostatečnost popisu variantnosti ve vybraných mluvnicích se, v takové míře, jakou jsem v úvodu práce předpokládala, naštěstí neprokázala. Prošetřováním této hypotézy jsem však dospěla k mnoha jiným zjištěním, která mohou být k užítku nejen mě ale i čtenářům této práce.

Uvědomuji si, že korpus SYN2015 odráží skutečný úzus jen v omezené míře a tudíž si nečiním nárok na žádná absolutní zobecnění. Zároveň si však troufám říci, že tato práce obsahuje cenné frekvenční údaje poukazující na důležitost a smysluplnost korpusových dat.

Anotace

Autor: Horváthová Romana

Název katedry a fakulty: Filozofická fakulta, Katedra bohemistiky

Název diplomové práce: Variantnost v deklinaci feminin zakončených na *-ic(e)* a *-yn(ě)* na materiálu ČNK

Vedoucí diplomové práce: doc. PhDr. Božena Bednaříková, Dr

Počet znaků: 83032

Počet příloh: 0

Počet titulů použité literatury: 24

Klíčová slova: varianta, dubleta, variantní koncovka, dubletní koncovka, tvarosloví, korpus, korpusová lingvistika, ČNK, SYN2015, deklinace feminin

Anotace diplomové práce: Tato bakalářská diplomová práce se zaměřuje na problematiku variantnosti v deklinaci feminin zakončených v základním tvaru na *-ic(e)* a *-yn(ě)*, konkrétně na jejich tvary v genitivu plurálu. Dalším záměrem je aktualizovat data studie Jany Marie Tuškové *Variantní tvary v deklinaci vzoru růže*. V teoretické části je prezentováno pojetí variantnosti v odborné literatuře včetně zhodnocení stavu popisu této problematiky. Praktická část je věnována výzkumu v korpusu SYN2015 zaměřenému na distribuci koncovky v genitivu plurálu feminin zakončených na *-ic(e)* a *-yn(ě)*. Získaná data autorka analyzuje a srovnává s informacemi uvedenými v odborné literatuře.

Resumé

The goal of this bachelor's thesis is to update the data gathered in Jana Marie Tušková's "Variant Grammar Forms of the Female Substantive of the Paradigm RŮŽE" study and to simultaneously describe the issue of declension of female singular substantives with the *-ic(e)* and *-yn(ě)* endings. In addition, I intend to point out the lack of proper depiction of this particular issue in contemporary grammar books and subsequently verify these findings by the way of practical analysis.

I have built the entire work around the research questions mentioned in the introduction. After the first chapter, which serves as a theoretical basis of this thesis, the focus shifts towards depicting the manner in which the research issue is dealt with in contemporary grammar books. The results have shown that all of the analysed publications share a similar approach. I also have found that the grammar books fail to cite any influencing factors concerning the choice of an ending in the *-ic(e)* and *-yn(ě)* plurals of genitives with the exception of word formation and word origin. The employment of the Czech National Corpus (CNC) was imperative to the objective of sufficiently answering further questions. To this effect, I have conducted my research in the latest synchronic corpus SYN2015.

In the last chapter of this thesis, I have compared the collected data with the perspectives of selected grammar books. Though the assessment of the issue of variant grammar forms slightly varies across the publications, I have found that bar a few exceptions, it still adequately corresponds to the usage represented by the corpus. I have aimed to draw the attention to the identified shortcomings and in doing so I have tried to complement or specify those of the claims which appeared unclear.

My initial assumption and worry, *id est* that the modus in which the variability of grammar forms is depicted throughout selected grammar books may be insufficient, was fortunately proven unfounded. Research of this hypothesis, however, has allowed me to come to several other findings which can benefit not only me but also the readers of this thesis in the future.

As I realise that the corpus SYN2015 reflects the actual usage only in a limited capacity I do not lay claim upon any absolute generalisations. Nonetheless, I am confident enough to say that this thesis contains a good deal of valuable frequency data confirming the importance and worth of corpus-based research.

Seznam použité literatury

- Cvrček, Václav. Mluvnice současné češtiny. V Praze: Karolinum, 2010. ISBN 978-80-246-1743-5.
- Čechová, Marie. Čeština – řeč a jazyk. 2., přeprac. vyd. Praha: ISV, 2000. Jazykověda (Institut sociálních vztahů). ISBN 80-85866-57-9.
- Čermák, František a Renata Blatná, ed. Korpusová lingvistika - stav a modelové přístupy. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2006. Studie z korpusové lingvistiky. ISBN 80-7106-861-6.
- Hausenblas, Karel. K základním pojmům jazykové stylistiky. SaS 16, 1955, s. 1-15.
- Hausenblas, Karel. Komplexní a simplexní styly. In: Hausenblas, K. Od tvaru k smyslu textu. Stylistické reflexe a interpretace, 1996.
- Hrbáček, Josef. Lexikální ekvivalenty, dublety a varianty. Naše řeč 57, 1974, Sv. 1, s. 28-33.
- Hubáček, Jaroslav, Eva Jandová a Jana Svobodová. Čeština pro učitele. Opava: Optys, 1996. ISBN 80-85819-41-4.
- Karlík, Petr, Marek Nekula, Zdenka Rusínová a Miroslav Grepl. Příruční mluvnice češtiny. Vyd. 2., opr. [i.e. 4. vyd.]. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2012. ISBN 978-80-7106-624-8.
- Komárek, Miroslav, Jan Kořenský, Jan Petr a Jarmila Veselková, eds. Mluvnice češtiny 2: Tvarosloví. Praha: Academia, 1986.
- Dokulil, Miloš, Karel Horálek, Jiřina Hůrková, Miloslava Knapová, a Jan Petr. Mluvnice češtiny 1: Fonetika, fonologie, morfonologie a morfemika, tvoření slov. Praha: Academia, 1986.
- Lotko, Edvard. Slovník lingvistických termínů pro filology. 3. nezm. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2003. ISBN 80-244-0720-5.
- Osolsobě, Klára. Mluvnice versus korpus. Několik poznámek k problémům dubletních a variantních koncovek českých substantiv. In: Hladká, Zdeňka, Petr

Karlík (eds.), Čeština – univerzália a specifika 4. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002, s. 333–336.

Štícha, František. Akademická gramatika spisovné češtiny. Praha: Academia, 2013. ISBN 978-80-200-2205-9.

Štícha, František, ed. Možnosti a meze české gramatiky. Praha: Academia, 2006. ISBN 80-200-1463-2.

Tušková, Jana Marie. Variantní a dubletní tvary v současné deklinaci apelativních feminin. Brno: Masarykova univerzita, 2006. ISBN 80-210-4138-2.

Internetové zdroje

Cvrček, Václav: ČESKÝ NÁRODNÍ KORPUS (2017). In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny. [online]. 2016 [cit. 2020-04-03]. Dostupné z: [https://www.czechency.org/slovník/ČESKÝ NÁRODNÍ KORPUS](https://www.czechency.org/slovník/ČESKÝ_NÁRODNÍ_KORPUS)

Cvrček, Václav. VARIABILITA (2017). In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny. [online]. 2016. [cit. 2020-04-03]. Dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/VARIABILITA>

Cvrček, Václav – Richterová, Olga (eds). In: WIKI Český národní korpus [online]. 2018 [cit. 2020-04-03]. Dostupné z: <https://wiki.korpus.cz/doku.php/:start>

Čermák, František. Korpus a korpusová lingvistika. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2017. ISBN 978-80-246-3710-5.

Krčmová, Marie. STYLOVÁ NORMA (2017). In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny. [online] 2016. [cit. 2020-04-03] Dostupné z: [https://www.czechency.org/slovník/STYLOVÁ NORMA](https://www.czechency.org/slovník/STYLOVÁ_NORMA)

Křen, Michal. Syn 2015. In: WIKI Český národní korpus [online]. 2016 [cit. 2020-03-09]. Dostupné z: <https://wiki.korpus.cz/doku.php/cnk:syn2015>

Minářová, Eva: STYLOTVORNÝ FAKTOR (2017). In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny.

[online]. 2016. [cit. 2020-04-03]. Dostupné

z: https://www.czechency.org/slovník/STYLOTVORNÝ_FAKTOR

Škrabal, Michal. Struktura Českého národního korpusu. In: WIKI Český národní korpus [online]. 2018 [cit. 2020-04-14]. Dostupné z:

https://wiki.korpus.cz/doku.php/cnk:struktura#struktura_ceskeho_narodniho_korpus

u.

Seznam obrázků, tabulek a grafů

Obrázky:

Obrázek 1 - Přehled deklinačních formantů.....	18
Obrázek 2 - Paradigma II. typu.....	19
Obrázek 3 - Přehled deklinace substantivních feminin.....	21
Obrázek 4 - KonText.....	30

Grafy:

Graf 1 - Rozložení 1. vzorku v typech ČNK.....	34
Graf 2 - Podíl tvarů genitivu plurálu jmen na -yn(ě)	36
Graf 3 - Procentuální zastoupení koncovek v genitivu plurálu jmen na -yn(ě) ..	Error!
Bookmark not defined.	
Graf 4 - Výskyt koncovky -í v typech textů.....	39
Graf 5 - Výskyt nulové koncovky v typech textů	39
Graf 6 - Rozložení 2. vzorku v typech textů ČNK.....	43
Graf 7- Podíl tvarů genitivu plurálu jmen na -ic(e).....	45
Graf 8 - Procentuální zastoupení koncovek v genitivu plurálu jmen na -ic(e)	45
Graf 9 - Výskyt koncovky -í v typech textů.....	48

Tabulky:

Tabulka 1 – Frekvence jmen na -yn(ě)	34
Tabulka 2 – Frekvence koncovek v genitivu plurálu jmen na -yn(ě)	35
Tabulka 3 – Frekvence jmen na -ice(e).....	43
Tabulka 4 – Frekvence koncovek v genitivu plurálu jmen na -ic(e).....	44